

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального
закладу Укоопспілки
«Полтавський університет
економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н
Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут бізнесу та сучасних технологій

Форма навчання заочна

Кафедра української, іноземних мов та перекладу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри _____ проф. Бобух Н. М.
(підпис)

« _____ » _____ 20__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему «Полісемія в англomовній науковій термінології та особливості її
відтворення українською мовою»**

зі спеціальності 035 Філологія

*освітня програма 035.041 Германські мови та літератури (переклад
включно), перша – англійська*

за другим (магістерським) рівнем вищої освіти

Виконавець роботи   **Анісімова Ольга Сергіївна**

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник   **к. філол. н., доцент Сухачова Наталія Сергіївна**

_____
(підпис, дата)

Рецензент   **Костенко Вікторія Геннадіївна**

Полтава 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н

Форма № П-4.03

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Затверджую

Завідувач кафедри _____ проф. Н. М. Бобух
« _____ » _____ 2020 р.

**ЗАВДАННЯ ТА КАЛЕНДАРНИЙ ГРАФІК
ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ МАГІСТРА**

на тему «Полісемія в англomовній науковій термінології та особливості її відтворення українською мовою»

Здобувачем вищої освіти зі спеціальності 035 «Філологія»

Освітня програма 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська

Прізвище, ім'я, по батькові Анісімова Ольга Сергіївна

Затверджена наказом ректора № 88 а-Н від 05 червня 2020 року

Зміст роботи	Термін виконання	Термін фактичного виконання
1. Вибір теми кваліфікаційної роботи.	до 16 листопада 2020 р.	
2. Затвердження завдання та календарного графіку підготовки кваліфікаційної роботи; складання плану роботи.	до 16 листопада 2020 р.	
3. Опрацювання літературних джерел, обробка інформації, необхідної для виконання кваліфікаційної роботи.	до 15 грудня 2020 р.	
4. Написання першого розділу.	до 15 січня 2020 р.	
5. Написання другого розділу.	до 15 лютого 2021 р.	
6. Написання третього розділу.	до 15 березня 2021 р.	
7. Попередній захист кваліфікаційної роботи на кафедрі.	до 9 квітня 2021 р.	
8. Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахуванням зауважень і пропозицій.	до 05 травня 2021 р.	
9. Подання кваліфікаційної роботи на кафедру.	до 10 травня 2021 р.	
10. Подання кваліфікаційної роботи на зовнішнє рецензування.	до 17 травня 2021 р.	

Дата видачі завдання « _____ » _____ 2020 р.

Здобувач вищої освіти _____
(підпис)

Науковий керівник _____ к. філол. н., доцент Сухачова Н. С.
(підпис)

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Кваліфікаційна робота оцінена на _____
(балів, оцінка за національного шкалою, оцінка за ЄКТС)

Протокол засідання ЕК № _____ від « _____ » _____ 202_ р.

Секретар ЕК _____ Я. В. Колінчук
(підпис)

Затверджую
Зав. кафедри _____
(підпис)

_____ (науковий ступінь, вчене звання, ПІБ)

« ____ » _____ 2020 р.

Погоджено
Науковий керівник _____
(підпис)

_____ (науковий ступінь, вчене звання, ПІБ)

« ____ » _____ 2020 р.

План
кваліфікаційної роботи магістра
спеціальності 035 «Філологія», освітня програма 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно)», перша – англійська»

Анісімової Ольги Сергіївни

на тему **«Полісемія в англійській науковій термінології та особливості її відтворення українською мовою»**

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЇ В НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

- 1.1. Природа терміна як одиниці спеціального найменування
- 1.2. Основні напрями дослідження полісемії в термінології
- 1.3. Джерела та причини виникнення полісемії в англійській термінології

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2. ПОЛІСЕМІЯ СЛОВА В НАУКОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ: КОРПУСНИЙ І ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ

- 2.1. Особливості реалізації системних значень багатозначного слова в науковій терміносистемі
- 2.2. Розвиток динамічного значення слова в науковій терміносистемі

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІСЕМАНТИЧНИХ ТЕРМІНІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

- 3.1. Основні способи перекладу термінологічних одиниць
- 3.2. Багатозначність термінів та специфіка їхнього перекладу

Висновки до розділу 3

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Студент(ка) _____ О. С. Анісімова
(підпис)

« ____ » _____ 2021 р.

АНОТАЦІЯ

Актуальність теми дослідження зумовлена важливістю точного розуміння наукового термінологічного апарату сучасної англійської мови, зважаючи на притаманну їй метафоричність та її глобальне поширення як засобу наукової комунікації, а також недостатньою вивченістю проблем термінологічної полісемії та особливостей її відтворення українською мовою.

Мета дослідження – виявити пласт лексики сучасної англійської мови, а саме наукових полісемантів, та описати способи їхньої передачі українською мовою.

Об'єктом дослідження є наукова термінологічна система англійської мови.

Предметом дослідження слугують багатозначні наукові терміни сучасної англійської мови та особливості її відтворення українською мовою.

Теоретичною базою для дослідження послуговували роботи українських та зарубіжних вчених, присвячені опису феномена багатозначності, спрямовані на вивчення наукових термінів, а також результати досліджень метафори, словотворення, запозичень і специфіки розвитку багатозначності лексичних одиниць.

Методологія дослідження будується на вивченні теорії полісемії та термінологічної системи сучасної англійської мови, методі суцільної вибірки й компонентному аналізі міжгалузевих полісемантів із використанням словникових дефініцій, етимологічному аналізі розвитку багатозначності, семантико-лінгвістичному аналізі значень з урахуванням даних спеціальних наук.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому здійснено аналіз англійських полісемантичних термінів та проаналізовані основні способи перекладу термінологічних одиниць українською мовою.

Результати, отримані в процесі дослідження були використані під час написання статті «Полісемія в англійській науковій терміносистемі», яка була

опублікована в збірнику наукових статей магістрів Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», 2020 р.

Основний обсяг кваліфікаційної роботи (без списку використаних джерел) складає 76 сторінок.

Ключові слова: лексична одиниця, полісемія, багатозначність, контекст, семантика, контекстуальні значення, метонімія, наукова термінологія, способи перекладу термінів.

SUMMARY

The relevance of the research topic is due to the importance of an accurate understanding of the scientific terminological apparatus of modern English, taking into account its inherent metaphorical nature and its global distribution as a means of scientific communication, as well as insufficient knowledge of the problems of terminological polysemy and the features of its reproduction in the Ukrainian language.

The aim of the study is to identify the layer of vocabulary of the modern English language, namely scientific polysemants, and to identify ways of their translation into the Ukrainian language.

The object of research is the scientific terminological system of the English language.

The subject of the research is the multi-valued scientific terms of the modern English language and the peculiarities of their translation into the Ukrainian language.

The theoretical basis for the research was the works of Ukrainian and foreign scientists devoted to the description of polysemy, aimed at studying scientific terms, as well as the results of research on metaphor, word formation, borrowings and the specifics of the development of polysemy of lexical units.

The research methodology is based on the study of the theory of polysemy and the terminological system of modern English, the method of continuous sampling and component analysis of polysemants using dictionary definitions, etymological analysis of the development of polysemicity, semantic and linguistic analysis of meanings taking into account the data of special sciences.

Scientific novelty consists in the analysis and comparison of foreign polysemantic lexical units for further research of linguistic means, expression of certain constructions, and the way of their realization in the Ukrainian language.

The results obtained during the study were used during the writing of the article “Polysemy in English scientific terminology”, which was published in the collection of students’ articles at Higher Educational Establishment of Ukoopspilka “Poltava University of Economics and Trade”, 2020.

The main volume of qualification work (without the list of used sources) is 76 pages.

Keywords: lexical units, polysemy, ambiguity, context, semantics, contextual meaning, metonymy, scientific terminology, methods of translation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЇ В НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	8
1.1. Природа терміна як одиниці спеціального найменування.....	8
1.2. Основні напрями дослідження полісемії в термінології.....	22
1.3. Джерела та причини виникнення полісемії в англійській термінології.....	31
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. ПОЛІСЕМІЯ СЛОВА В НАУКОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ: КОРПУСНИЙ І ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ.....	41
2.1. Особливості реалізації системних значень багатозначного слова в науковій терміносистемі.....	41
2.2. Розвиток динамічного значення слова в науковій терміносистемі.....	50
Висновки до розділу 2.....	55
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІСЕМАНТИЧНИХ ТЕРМІНІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ.....	57
3.1. Основні способи перекладу термінологічних одиниць	57
3.2. Багатозначність термінів та специфіка їхнього перекладу.....	66
Висновки до розділу 3.....	68
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

ВСТУП

Не дивлячись на існування безлічі успішних та різнобічних досліджень полісемії в англійській науковій терміносистемі, у сучасній лінгвістиці залишається низка невирішених проблем, однією з яких є вироблення єдиних формулювань дефініцій наукових понять, усунення двозначностей у тлумаченнях термінів, особливо у випадках, коли професійна комунікація торкається декількох галузей.

Це питання особливо актуальне для англійської мови, термінологія якої є важливим елементом успішного міжнародного співробітництва, грамотного оформлення зовнішньоторгівельних контрактів, підготовки технічної документації та інших складників.

Термінології притаманні особливі закономірності еволюції, що, по-перше, пов'язано з науковою діяльністю людини. Терміни здавна входять у лексичну систему мови, однак, виділення термінології в якості предмета дослідження й віднесення її до фундаментальних лінгвістичних об'єктів відбулося значно пізніше.

Саме поняття «термінологія» виникло в XVIII столітті, але лише в XX столітті виділилось як окремий предмет вивчення. І з цього періоду почалося її активне вивчення, опис характеристик, відмежування від загальноживаної лексики.

Великий внесок у розроблення термінологічної проблематики внесли: Д. С. Лотте, А. А. Реформатський, Г. О. Винокур, Т. Л. Канделакі, Б. Н. Головін, Р. Ю. Кобрин, Е. Н. Толикіна, А. Д. Хаютін, Н. В. Подольська, В. Г. Гак та інші. Роль наукової цікавості до термінознавчих досліджень не втрачений й до сьогодні, що знаходить підтвердження в роботах таких сучасних лінгвістів як В. А. Татарінов, В. М. Лейчик, В. П. Даниленко, М. Н. Володіна, С. Е. Нікітіна, Н. Б. Гвішіані, А. В. Суперанська, Н. В. Васильєва, Ю. В. Сложеникіна, Р. А. Діанова, К. Я. Авербух, З. П. Комарова, З. Д. Шелов та ін.

Поряд із роботами, що безпосереднє стосуються досліджень в галузі термінознавства, треба зазначити низку робіт лінгвістів, що торкаються його певних аспектів: В. К. Харченко, С. Л. Мишланова (метафора в термінолексичній), А. С. Герд, С. В. Гриньов (лексикографія та уніфікація термінолексичної), Е. А. Нікуліна (взаємодія термінології та фразеології), В. А. Собяніна (взаємодія термінологічної та загальноживаної лексики).

З давніх часів багатозначність, як одна з основних проблем семантики слова, усвідомлювалася й описувалася вченими. І хоча, дослідження давньогрецьких філософів носили фрагментарний характер й, в основному, були спрямовані на вирішення інших загальнофілософських проблем, вони вперше привернули увагу й описали феномени полісемії, омонімії, метафори й метонімії.

Давньоримський філософ Варрон зазначив історичну мінливість слова й почав вивчення етимологічного значення. Особливе місце в історії формування напрямів і теорій сучасного мовознавства, у тому числі й теорії багатозначності, займають дослідження лінгвістів XIX століття.

У цей період пропонувалися ідеї виділення «загальних» значень, доводилася самотійність окремих значень (А. А. Потебня), значення полісеманта розглядалися як окремі слова (Л. В. Щерба), здійснювалося виділення самотійних і похідних значень (Г. Пауль), визначено поняття полісемії (М. Бреаль).

У XX столітті важлива роль у вивченні комплексу проблем, пов'язаних із передачею значення, одним з основних труднощів якого є полісемія слова, належить таким видатним ученим, як Ф. де Соссюр, С. Ульман, Ш. Баллі, В. А. Звегинцев, Р. О. Якобсон, А. В. Смирницький, Д. Н. Шмельов, Р. А. Будагов, В. О. Виноградов, З. Д. Кацнельсон, С. О. Карцевський, В. В. Арнольд, О. С. Ахманова, А. А. Уфімцева, Е. М. Меднікова та ін.

Сьогодні широке коло проблем, пов'язаних із визначенням та описом значення, і, пов'язаних, зокрема, з проблемою багатозначності, знаходить відображення в працях таких мовознавців як: Д. Ю. Апресян, Е. В. Падучева, Н. Р. Комлев, Ю. П. Солодуб, В. М. Кобозєва, М. А. Кронгауз, Т. Б. Назарова, Ю. А. Левицький, Ф. А. Литвин, А. А. Залізник, М. В. Нікітін та ін.

Треба зазначити, що термінологічна багатозначність неодноразово ставала предметом дослідження лінгвістів. Так, З. І. Комарова описала можливість трансформацій у змістовній структурі терміна, В. П. Даниленко висловлювала можливість утворення в термінології категоріальної полісемії, витоки виникнення якої в метафоричному й метонімічному перенесенні.

Науковиця О. Д. Адоніна запропонувала використання поняття «полісемічний термін», М. В. Євстифєєва наполягала на можливості використання поняття «міжгалузевий омонім», А. Н. Татарінова запропонувала ввести поняття «міжсистемно функціонуючий термін». Однак, ще в 1970 р. Н. З. Котелова вказала на можливість появи термінологічної полісемії в результаті розшарування значень залежно від вживання терміна в різних галузях знань. Тому виділення міжгалузевих полісемантів у якості окремого пласта термінологічної лексики може бути цілком виправданим.

Актуальність теми дослідження зумовлена важливістю точного розуміння наукового термінологічного апарату сучасної англійської мови, зважаючи на притаманну їй метафоричність та її глобальне поширення як засобу наукової комунікації, а також недостатньою вивченістю проблем термінологічної полісемії та особливостей її відтворення українською мовою.

Мета дослідження – виявити пласт лексики сучасної англійської мови, а саме наукових полісемантів, та виокремити способи їх передачі українською мовою.

Досягнення цієї мети вимагає вирішення конкретних завдань:

- охарактеризувати природу терміна як одиниці спеціального найменування;
- вивчити основні напрями дослідження полісемії в термінології;
- встановити джерела та причини виникнення полісемії в англійській термінології;
- визначити особливості реалізації системних значень багатозначного слова в науковій терміносистемі;
- розглянути розвиток динамічного значення слова в науковій терміносистемі;
- дослідити особливості перекладу наукових полісемантів.

Об'єктом дослідження є наукова термінологічна система англійської мови.

Предметом дослідження слугують багатозначні наукові терміни сучасної англійської мови та особливості їх відтворення українською мовою.

Теоретичною базою для дослідження слугували роботи українських і зарубіжних вчених, присвячені опису феномена багатозначності, спрямовані на вивчення наукових термінів, а також результати досліджень метафори, словотворення, запозичень і специфіки розвитку багатозначності в лексичних одиницях.

Методологія дослідження будується на вивченні теорії полісемії та термінологічної системи сучасної англійської мови, методі суцільної вибірки та компонентному аналізі міжгалузевих полісемантів із використанням словникових дефініцій, етимологічному аналізі розвитку багатозначності, семантико-лінгвістичному аналізі значень з урахуванням даних спеціальних наук.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому здійснено аналіз англійських полісемантичних термінів та проаналізовані основні способи перекладу термінологічних одиниць українською мовою.

Теоретична значущість визначається внеском у подальшу розробку питань англійського термінознавства, доповненням наукових знань про полісемантичність терміна; визначення особливостей перекладу полісемантичних термінологічних одиниць.

Практична значущість полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у практиці викладання фахової англійської мови та в лексикографічній практиці при укладанні термінологічних словників.

Апробація. Результати, отримані в процесі дослідження були використані під час написання статті «Полісемія в англійській науковій терміносистемі», яка була опублікована в збірнику наукових статей магістрів Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», 2020 р.

Структура й обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури та списку лексикографічних джерел. Список використаної літератури й лексикографічних джерел налічує 88 позицій. Загальний обсяг роботи – 82 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЇ В НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

1.1. Природа терміна як одиниці спеціального найменування

Термінознавство як наука зародилося на основі лексикології в 30-і рр. ХХ століття і тривалий час вважалося одним із її розділів. Однак уже у 80-і рр. здебільшого фахівці, що займаються цією сферою знань, виділяють термінознавство як самостійну наукову дисципліну, пов'язану з мовознавством, але як таку, що виходить за рамки мовознавчої проблематики. Незважаючи на те, що за більш, ніж 80 років термінологічних досліджень, був накопичений досить багатий теоретичний матеріал, центральною проблемою сучасного термінознавства було й залишається визначення сутності терміна і процесів термінотворення.

Для розуміння сутності терміна необхідно проаналізувати семантичну структуру терміна, встановити істотні ознаки терміна й зіставити значення терміна й загальноживаного слова.

Поняття «термін» у сучасному значенні з'явилося на підготовчому етапі розвитку термінознавства, який тривав в основному з епохи Ренесансу, коли з'явилися перші термінологічні словники (приблизно в 1780-х роках), а терміни були предметом побічного розгляду лінгвістами, логіками, філософами [29, с. 224].

Наразі є чимала кількість дефініцій поняття «термін». Наприклад, В. П. Даниленко наводить 19 визначень терміна [22, с. 83], Б. Н. Головін — сім [18, с.

18–19]. Таку кількість різнорідних дефініцій можна пояснити тим, що на момент їхнього виникнення термінознавство ще не склалося як відокремлена наука, до того ж термін є об'єктом вивчення багатьох наукових дисциплін, отже, кожна з них намагається підкреслити в терміні істотні, з її точки зору, ознаки.

Спроби ж поєднати у визначенні різнохарактерні ознаки терміна мають незадовільний результат.

Велика кількість визначень терміна пов'язана ще й із тим, що в період формування термінологічної науки склалися два, по суті, протилежні погляди на сутність терміна.

Перша точка зору, що належить Д. С. Лотте та його послідовникам, ґрунтується на тому, що терміни — це особливі слова в лексичному складі природної мови [47, с. 83].

На Заході цю концепцію активно розвивав австрійський вчений Е. Вюстер, у СРСР — вчений і громадський діяч Е. К. Дрезен. Треба підкреслити, що джерелами теоретичного термінологічного матеріалу були роботи з логіки, які вплинули на формування методологічних установок.

Згідно Д. С. Лотте, терміну притаманні такі характерні ознаки, як однозначність (в межах терміносистеми), стислість, здатність висловлювати чітко фіксоване поняття. [47, с. 112].

Іншими словами, властивості терміна мінімізовані в їхніх змістовних характеристиках і доведені до негативних антиподів відповідних властивостей загальноживаних слів [67, с. 15].

Інша концепція, запропонована П. В. Веселовим, розглядає терміни не як особливі слова, а як слова в особливій функції [15, с. 78]. Цю позицію поділяли й розвивали найбільші мовознавці того часу, зокрема А. А. Реформатський.

З огляду на те, що матеріальну основу термінології складають здебільшого мовні одиниці й велика частина дослідників галузі спеціальної комунікації — термінологи «лінгвістичного походження», не важко зрозуміти, що й під час формування термінознавства, й у цей період панує концепція Г. О. Винокура.

Отже, перейдемо до розгляду деяких визначень терміна, сформульованих сучасними термінологами в результаті багаторічних досліджень.

У Б. М. Головіна, Р. Ю. Кобрини в книзі «Лінгвістичні основи вчення про терміни»: «термін — це слово або словосполучення, що має спеціальне значення, яке виражає й формує професійне поняття й застосовується в процесі пізнання й освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів і відносин між ними» [17, с. 5].

А. В. Суперанська визначає термін таким чином: «термін — це спеціальне слово (або словосполучення), прийняте в професійній діяльності і вживається в особливих умовах» [64, с. 12].

Термін – це словесне позначення поняття, що входить у систему понять певної галузі професійних знань. Термін – це основний понятійний елемент мови для спеціальних цілей [64, с. 14].

З появою і розвитком когнітивного термінознавства виникло новітнє визначення терміна, яке свідчить, що термін — це динамічне явище, яке народжується, формулюється, поглиблюється в процесі пізнання (когніції), переходу від концепту – розумової категорії – до вербалізованого концепту, пов'язаного з тією чи іншою теорією, концепцією, що осмислює ту чи іншу галузь знання і (або) діяльності.

У зв'язку з історичним характером процесу пізнання й закріплення знання термін набуває нове визначення як вербалізований знак (лексична одиниця того чи іншого спеціального призначення в рамках тієї чи іншої природної мови), що може мати низку варіантів, що залежать від обраної теорії і ступеня глибини знання [43, с. 22].

К. Я. Авербух сформулював дефініцію терміна таким чином: термін-елемент термінології (терміно-системи), що представляє собою сукупність усіх варіантів немовного знака або стійко відтворюваної синтагми, що виражають спеціальне поняття певної галузі діяльності [3, с. 131].

Термін постає як основний елемент механізму передачі й накопичення спеціального знання.

І перш ніж докладніше розглянути цей механізм, необхідно загострити увагу на феномені терміна. Поняття «термін» досить багатогранне й вимагає окремого розгляду хоча б уже через наявність безлічі спроб дати визначення терміну.

Є визначення, у якому автор прагне дати максимальну кількість ознак терміна [22, с. 32]: термін — це спеціальне слово або словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступають у системні відносини з іншими словами і словесними комплексами й утворюють із ними в кожному окремому випадку й у певний час замкнуту систему, що відрізняється високою інформативністю, точністю й експресивною нейтральністю.

Реформатський А. А. визначає терміни як однозначні слова, позбавлені експресивності [60, с. 50].

Глушко М. М. констатує, що термін — це слово або словосполучення для вираження понять і позначення предметів, що має, завдяки наявності в нього

суворої й точної дефініції, чіткі семантичні межі й тому однозначне в межах відповідної класифікаційної системи [16, с. 32].

Більш повним нам представляється визначення терміна, запропоноване О. С. Ахмановою: термін — це слово або словосполучення спеціального (наукового, технічного й т. п.) мови, створене (прийняте, запозичене й т. д.) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів [10, с. 58].

У всіх цих із першого погляду різних визначеннях присутня низка загальних рис:

По-перше, це форма терміна — термін постає у формі слова або словосполучення;

По-друге, це належність до певного мовного середовища, спеціально створеного для вирішення специфічних мовних завдань певної предметної галузі;

По-третє, це властивість терміна виражати спеціальні поняття.

Однак деякі з цих рис призводять до виникнення певного роду протиріч у порівняно чіткій структурі поняття терміна. В основі протиріччя лежить форма існування терміна — слово або словосполучення.

Чи є термін спеціальним словом, самостійною одиницею мови зі своїми власними властивостями, якостями, системою відносин з іншими одиницями, або ж це загальноживане слово природної мови, що вживається певною групою індивідів у спеціальному значенні для реалізації певних мовних завдань предметної галузі, у якій цей термін застосовується? Думки вчених з цього питання розділилися.

Так, на думку В. А. Ступіна «термін» — це «слово», і слово звичайне, а не спеціальне або особливе, яке фіксує знання в певному мовному колективі, що притаманне будь-якому значущому слову природної мови.

Отже, усі слова є певним чином термінами в системі мови, що призводить до протиріччя, коли мова йде про спеціальні властивості тих і других [63, с. 74].

Висновок, до якого приходять В. А. Ступін позиціонує термін як відносний елемент будь-якої термінології, термінологічного апарату, де він виконує специфічно термінологічну функцію, і, з іншого боку, як абсолютний елемент мови, словесно фіксує знання з опорою на семантику конкретного природної мови.

Цей висновок не знімає всіх протиріч, оскільки у системі природної мови термін буде втрачати частину своїх спеціальних функцій і сприйматися носієм мови як загальноживане слово в одному зі своїх значень, на противагу

певному (і єдиному) значенню терміна в системі лексики цієї предметної галузі.

Тут варто звернути увагу на точку зору В. М. Лейчика й С. Д. Шелова, згідно з якою терміни фігурують як такі саме в спеціальній лексиці мов, а не в лексиці тієї чи іншої природної мови загалом [43, с. 10].

Отже, «термін», за В. М. Лейчиком — це «лексична одиниця» (а не слово або словосполучення) певної мови для спеціальних цілей, що позначає загальне, конкретне або абстрактне, поняття теорії певної спеціальної галузі знань або діяльності [43, с. 12].

З огляду на це визначення, можна зробити висновок про те, що серед основних функцій терміна, а саме, фіксація знання, передача знання, відкриття нового знання, оперування поняттями, пріоритетною буде вважатися саме остання, оскільки через позначення поняття відбувається управління ним, а когнітивний образ, що асоціюється з терміном, переходить в іншу якість — стає думкою, будучи зафіксованим відповідним терміном.

Дефініція терміна, що належить до термінознавства, звучить так: термін-лексична одиниця певної мови для спеціальних цілей, що позначає загальне-конкретне або абстрактне — поняття теорії певної спеціальної галузі знань або діяльності [42, с. 31].

У представленому визначенні виділяються такі істотні моменти:

- 1) термінам притаманні всі семантичні й формальні властивості слів, а також словосполучень природної мови;
- 2) терміни функціонують у лексиці мови для спеціальних цілей, але не в словнику якоїсь природної мови;
- 3) у лексиці мови для спеціальних цілей терміни є засобом позначення спеціальних загальних понять — результату когніції в спеціальних сферах знань й (або) діяльності;
- 4) терміни являють собою елементи терміносистем, що відображають (моделюють) теорії, якими описуються спеціальні сфери — об'єкти мови для спеціальних цілей.

Проблема статусу терміна тривалий час була предметом живої дискусії термінознавців, проте різноманіття формулювань не заважало єдності розуміння поняття «термін».

Отже, у терміні на перший план виходить його вміння строго логічно визначати предмети, явища, властивості, відносини, процеси тощо в позначеній спеціальній сфері виробництва, науки, техніки, суспільного життя тощо. А які ж властивості відрізняють термін від загальноживаного слова? Основна відмінність полягає в специфічності вживання.

Термін являє собою елемент фіксованої підмови й використовується як такий тільки в межах цієї підмови.

Іншою важливою ознакою терміна є його змістовна точність. Під нею розуміють конкретність, вузькість значення терміна. Подібна чіткість зумовлена тим, що поняття, як правило, має точні межі, що встановлюються дефініцією.

Дефінірованність, або наявність дефініції, сама належить до ознак терміна.

Наукове визначення в спеціальних словниках треба відрізнити від визначення, представленого в загальнолітературному тлумачному словнику. Різниця між дефініцією терміна й загальнорозмовним тлумаченням слова відображає різницю між поняттям і поданням.

Тлумачення загальноживаного слова має риси саме уявлення-чуттєво-наочного, узагальненого образу предметів і явищ дійсності, у якому не розкриті внутрішні зв'язки предметів і вказані несуттєві ознаки.

Так, різниця терміна і слова зумовлена тим, що вони відображають явища різних рівнів розумової діяльності-наукове мислення й оперування побутовими уявленнями.

Поряд із цим межа між термінологією й загальноживаною лексикою досить нестійка, носить функціональний характер, і регулярно здійснюється як процес перетворення терміна в загальноживане слово, так і вживання побутових слів для формування термінологій, коли на основі уявлень формуються поняття.

В. М. Лейчик характеризує цей процес таким чином: мовна одиниця набуває ознаки терміна остільки, оскільки вона постає в термінологічній функції, і втрачає їх у тому випадку, коли ця одиниця перестає бути терміном [42, с. 10].

Представлений факт дає нам право розглядати терміни як лексичні одиниці, вільно функціонують у мові подібно до інших слів, проте мають особливу функцію називання спеціального поняття в рамках відокремленої терміносистеми.

Перелік ознак терміна включає в себе й ті, що продиктовані його функцією називання понять.

До них належать такі властивості терміна, як відносна незалежність від контексту й однозначність.

Неупередженість змісту поняття робить його термін стилістично нейтральним. У низки властивостей терміна, зумовлених його

дефінірованністю, також входять відтворюваність у мові й номінативний характер терміна.

Однак згідно Б. Н. Головіну, Р. Ю. Кобрину номінативність не може бути визнана суттєвою рисою, що відокремлює термін від інших слів, оскільки номінативність є властивістю мовного знака, і номінативна функція властива не тільки термінам, а й, зокрема, усім іменникам і субстантивним словосполученням [17, с. 33].

Зважаючи на сукупність вищеназваних ознак можна визначити термін як номінативну спеціальну лексичну одиницю, прийняту для точного найменування понять.

У цій дефініції відображені властивості терміна, що відмежовують його від нетерміна.

Для мовознавців, які приділяють пильну увагу суспільній ролі й комунікативної функції лінгвістичного знака, особливо значущим стає дослідження термінології в природних умовах професійної комунікації.

Так, у сучасному термінознавстві упор робиться не на аналіз диференціальних, специфічних властивостей терміна, а на вивчення його реального функціонування.

Наука спрямовується до розгляду безпосередньо текстів, у яких терміни народжуються і живуть.

Результати вивчень термінопорожнюючих текстів демонструють, що термін — вкрай суперечлива одиниця. Звичні аксіоми про природу терміна піддаються сумнівам. Подвійність терміна виражається в такому:

а) термін прагне до однозначності в різних текстах, але фактично залишається багатозначним за межами цього контексту;

б) прагнучи до ізолюваності, він може бути пов'язаний з іншими словами контекстно й дериваційно;

в) хоча термін потребує спеціальної дефініції, він може обходитися і без неї.

Необхідність вирішення цих та інших протиріч терміна призвела вчених до розуміння того, що їхнє вирішення неможливо здійснити в рамках одного лексичного шару мови, а також у рамках власне термінознавства на основі вивчення лише галузевих словників.

Крім того, комунікативний опис мови вплинуло на становлення сучасної теорії терміна і призвело до створення функціональних мовних теорій і «живих» граматики.

Розмірковуючи про природу терміна, ми вважаємо важливим торкнутися питання термінотворення.

Проблемою утворення нових термінів займалися багато вчених, і як змінювалися підходи до вивчення процедури створення термінів, так і з'являлися різні найменування для цього процесу: терміновиробництво, термінотворення, термінопороджування й навіть термінотворчість.

Термінологи розходяться не тільки в називанні, але й в описі способів створення нових термінів. Розглянемо деякі з них.

В. П. Даниленко стверджує, що значна частина термінів утворюється на основі слів, які є, і коренів загальнолітературної та спеціальної лексики.

У термінотворенні активні і продуктивні ті ж способи найменування, за допомогою яких поповнюється лексичний запас загальнолітературної мови: семантичний, синтаксичний (з його лексико- й морфолого-синтаксичними різновидами) і морфологічний (афіксальний і словосклад) [23, с. 90].

На підставі цього можна зробити висновок, що термінотворення мови науки базується на словотвірній системі української літературної мови.

Водночас, прийнявши за основу наявні в українській мові способи й моделі слововиробництва, наукова мова виробляє власну словотвірну підсистему відповідно до вимог і функцій термінологічної лексики.

Специфіка термінів як особливого лексичного розряду слів полягає в тому, що вони створюються в процесі виробничої й наукової діяльності й тому функціонують лише серед людей, які пов'язані з відповідними науковими і виробничими реаліями, тобто макроконтекстом.

Тому на відміну від звичайних слів, однозначність яких у мовній комунікації забезпечується ситуацією або лінгвістичним контекстом, однозначність терміна регламентується екстралінгвістичним макроконтекстом або лінгвістичним мікроконтекстом.

Термін не потребує контексту, як звичайне слово, якщо він:

- 1) член певної термінології, що й постає замість контексту;
- 2) може вживатися ізольовано, наприклад у текстах реєстрів або замовлень у техніці;
- 3) для чого й має бути однозначним не взагалі в мові, а в межах цієї термінології [47, с. 73].

У межах лексичної системи мови терміни проявляють ті ж властивості, що й інші слова, тобто їм властива й антонімія, й ідіоматика. Наприклад, термін *valve* в машинознавстві позначає клапан, у радіотехніці електронна лампа.

Термін power у фізиці означає потужність, енергія, у математиці — ступінь, в оптиці — сила збільшення лінзи.

Один і той же термін може входити в різні термінології цієї мови, що являє собою міжнаукову термінологічну омонімію, наприклад:

— assimilation 1) в етнографії, 2) у фонетиці.

— reaction 1) у хімії, 2) у філології, 3) у політиці;

— reduction 1) у філософії, 2) у юриспруденції, 3) у фонетиці;

Щодо особливостей структури термінів, зазначимо, що терміни-словосполучення, що виражають єдині цілісні поняття, мають різний ступінь смислового розкладення.

Їх можна віднести до числа лексичних словосполучень, характерною особливістю яких є те, що місце одного з компонентів заповнюється не будь-яким словом відповідної категорії, а лише деякими, що утворюють певну семантичну групу.

Такі багатоконпонентні терміни, за твердженням лінгвістів, належать до двох типів:

— нерозкладні терміни словосполучення;

— розкладні терміни словосполучення.

А. В. Суперанська, Н. В. Подільська, Н. В. Васильєва виділяють такі термінотворчі прийоми:

I. Термінологізація, або семантична конверсія — використання загальноживаного слова для найменування наукового поняття;

Транстермінологізація — переміщення готового терміна з однієї наукової дисципліни в іншу, що супроводжується повним або частковим його переосмисленням і трансформацією в міжгалузевий омонім;

II. Термінологічна деривація — різновид словотвірної процедури, відмінною особливістю якої є перевага певних компонентів та / або композиційних моделей;

III. Запозичення терміна з іншої мови. Водночас його основні дефініційні параметри або зберігаються, або специфікуються і проходять фонетико-морфологічну адаптацію;

IV. Калькування. Являє собою перетин і взаємодія трьох перерахованих вище прийомів [64, с. 194].

V. Абревіація- спосіб словотворення, що об'єднує всі типи складноскорочений і скорочених утворень [64, с. 219].

Л. М. Алексєєва досліджує механізм термінотворення в аспекті дериватології, де мета полягає у відтворенні динамічного процесу породження терміна в тексті.

Водночас, в основу аналізу лягає поняття дефінітивності, що виражається в тому, що термін з'являється на базі актуалізованої або потенційної дефініції.

Умовно основним змістом термінотворчого процесу є створення термінологічних одиниць.

Термінотворчий процес включає в себе дві стадії: породження дефініції й породження власне терміна.

У якості характерних особливостей процесу терміно-виробництва вказується його суперечливість і похідність.

Суперечливість процесу термінотворення полягає в завершенні й нескінченності, дериваційності й дериватоїдності, ймовірності й детермінованості, що мають діалектичний характер.

Похідність як властивість термінотворчого процесу розглядається щодо словотворення й щододо попереднього тексту.

Похідність щодо дефініції, що міститься в попередньому тексті, визначається специфічною рисою термінотворчого процесу [5, с. 55].

Згідно Е. І. Дібрової термінологічна система формується трьома способами:

за допомогою словотвірної деривації — створення нових слів із наявних у мові морфем за відомими (зазвичай продуктивними) моделями. За такої умови використовуються засоби словотвірної системи власної мови, до найбільш поширених із яких належать:

— суфіксація (speechwriter, lobbyist, накрутка, західник);

— префіксація (resell, nonevent, супервигідний, надприбуток);

— змішаний спосіб, коли слова утворюються за допомогою одночасного приєднання двох і більше афіксів (antipoverty, nondiscrimination, міжгалузевий);

— словосполучення, часто супроводжуване суфіксацією (bootlegger, oilfield, густонаселений (район), нафтопровід);

— усічення основ, особливо характерне для освіти неологізмів у розмовній мові (phone — telephone, scrip — prescription, фак — факультет, зав — завідувач).

2) за допомогою семантичної деривації, іншими словами, формування у вже наявному слові ще одного значення на базі подібності знову званого явища з явищем уже відомим. До них належать:

— слова, що позначають поняття і предмети, що належать до виробничої діяльності, соціального устрою тощо (будучи частиною загальнонаціональної лексики, вони входять у наукову мову в якості термінів і відрізняються від побутових слів галуззю вживання, обсягом значення, інформації, типом значення), наприклад: людина, суспільство та ін.;

— слова, що виникли в результаті термінологізації, тобто семантичного перетворення загальноновживаних слів (словосполучень), наприклад: тіньовий — пов'язаний із незаконними способами збагачення (тіньовий бізнес, тіньова економіка); green — молодий, недосвідчений.

3) через запозичення слів з інших мов. Вивчення запозичених слів-термінів розкриває зв'язок народів і націй і характер їхньої культурної взаємодії.

— Матеріальні запозичення, наприклад: ваучер, імідж, маркетинг, прогрес і багато інших. У процесі матеріального запозичення (запозичення у власному сенсі) позичається не тільки значення (або одне зі значень) іншомовної лексичної одиниці (або морфеми), а й із тим чи іншим ступенем наближення — її матеріальний експонент [25, с. 201].

Ступінь наближення свідчить про те, чи йде мова про цілком асимільованих або про не до кінця освоєних запозиченнях.

В англійській мові також спостерігається високий відсоток запозичених слів- audience, democracy etc.

— В окрему групу нових слів входять лексичні та фразеологічні кальки. Калькування — це такий спосіб запозичення, коли елементи запозиченого слова переводяться окремо й з'єднуються за зразком іноземного слова або словосполучення. Водночас переймається значення іншомовної одиниці, її структура, але не матеріальний експонент: under consideration (на розгляді, розглянутий, обговорюваний), blue stocking (синя панчоха) у тому випадку коли одна частина слова запозичується матеріально, а інша калькується, говорять про напівкальки: пострадянський.

— У числі запозичень можна виділити ще один клас-інтернаціоналізми. Ними називають слова й будівельні елементи словника, що набули поширення в багатьох мовах світу, наприклад: бестселер, комп'ютер [26, с. 116].

А. А. Реформатський підкреслює, що відмінності в граматичному й фонетичному оформленні міжнародних термінів забезпечують їхню самобутність і системність у кожній мові, а спільність лексичного значення й оформлення основи (хоча б і не повністю) дає можливість взаєморозуміння представників різних націй. [59, с. 86]

Завдяки позначеним ознакам термінологію кожної мови можна впорядковувати, зводити в єдність синонімію, уточнювати значення, уніфікувати форму термінів.

К. Я. Авербух наводить таку класифікацію способів створення термінів:

1. Запозичення готових термінів:

- a) з вітчизняних LSP, наприклад: монополія, стрес;
- b) з іншомовних LSP, наприклад: бренд, брокер, промоушн.

2. Термінологізація:

- a) одиниць рідної мови- (циркова) арена- (політична) арена;
- b) одиниць іноземної мови — рантьє, кредит.

3. Моделювання:

- a) з використанням греко-латинських елементів-інавгурація, іпотека;
- b) з використанням запозиченої моделі- конфіскація, конгломерат, фальсифікація;
- c) калькування — Лейбористська партія від Labour party.

4. Скорочення:

- a) аббревіація- держсекретар, главк, управделами, infomercial;
- b) акронімія — SALT (Strategic Arms Limitation Talks), GASP (Group Against Smoke and Pollution, Greater Washington Alliance to stop Pollution), ВІП.

5. Мовні прийоми термінотворення:

- a) поєднання мовних і немовних знаків — P&G, @ — land;
- b) наявність паралельних систем представлення понять, як, наприклад, у хімії;
- c) Графічні способи представлення понять (креслення, схеми, графіки) [2, с. 118].

Основна відмінність у представлених класифікаціях полягає в тому, що одні дослідники спираються на наявні в загальнолітературній мові способи й моделі створення слововиробництва, у той час як інші виносять традиційні словотвірні прийоми за дужки й концентрують увагу на власне термінологічних прийомах поповнення безлічі термінів.

1.2. Основні напрями дослідження полісемії в термінології

Явище полісемії слів було встановлено ще в античні часи й використовувалося в якості одного з аргументів у філософських суперечках проти теорії походження слів «за природою речей».

Водночас, незважаючи на досить тривалий час існування, полісемія слів усе ще залишається недостатньо вивченою.

Так, Х. Джексон і Е. Амвела зазначають, що незважаючи на уявну простоту, поняття полісемії є складним і пов'язане з низкою проблем [74, с. 69], до яких серед інших належать труднощі відділення полісемії від омонімії, рухливість значень і відмінність у їхній кількості, що виділяються різними авторами.

Сучасний стан національних мов, що характеризується наявністю регіональних, соціальних, територіальних і професійних різновидів, робить питання полісемії актуальним не тільки для лексикології й лексикографії, а і для філософії, теорії перекладу, культурології, теорії міжкультурної комунікації, варіології, діалектології, термінознавства й термінографії, історії ментальностей, а також теорії пізнання.

Одним із найважливіших питань, пов'язаних із полісемією, треба вважати питання про номінацію цього явища.

Сучасне термінознавство виходить із того, що стан термінології впливає на темпи розвитку науки. Це доводиться численними історичними фактами, які свідчать про те, що вдалі терміни можуть сприяти прискоренню розвитку науки, а невдалі — гальмувати розвиток наукових знань.

Недостатня вивченість полісемії може бути пояснена багатьма історичними фактами, одним із яких, можливо, є те, що сам термін «полісемія» був введений у науковий побут французьким лінгвістом Мішелем Бреалем тільки наприкінці ХІХ ст.

З появою найменування поняття «полісемія» набуло можливості свого дослідження і ця можливість аналізу полісемії як явища була реалізована в ХХ ст. Водночас і зараз усе ще є проблеми з визначенням цього явища, здавалося б, добре відомого за межами лінгвістики [19, с. 259].

Аналіз сучасної лінгвістичної літератури дає змогу говорити про те, що став вже традиційним розгляд термінів «полісемія» і «багатозначність» у якості абсолютних синонімів.

Наприклад, у багатьох роботах присутній такий опис: полісемія — багатозначність слова, наявність у одного слова декількох лексичних значень [60, с. 81].

Іноді те ж явище називається терміном «полісемія», й у А. Я. Шайкевич («... властивість слів мати кілька значень називається багатозначністю, або полісемією» [71, с. 113]), й у Ю. С. Маслова («... для переважної кількості слів

мови типічною є багатозначність, або полісемія» [49, с. 102]), й А. А. Брагіної («Багатозначність слова або полісемія [< грец. poly-багато й sema знак] — це наявність в одного й того ж слова кількох пов'язаних між собою значень» [14, с. 38]), й у В. В. Єлісеєвої («Багатозначність, або полісемія, слова (від латинського poly — багато + sema — «знак») — це наявність у мовної одиниці більше одного значення за умови семантичного зв'язку між ними або перенесення загальних або суміжних ознак чи функцій з одного денотата на інший» [26, с. 17]), й у Б. Н. Головіна («... одним із результатів розвитку лексичного значення є багатозначність слова (полісемія)» [17, с. 62]).

Під час опису цього явища Н. Ф. Алефіренко вказує: «полісемія... — здатність слова мати більш ніж одне значення. Багатозначність — універсальне мовне явище, притаманне переважній більшості слів будь-якої «живої» (сучасної) мови» [6, с. 207].

Розгляд понять «полісемія» і «багатозначність» близькими за значенням, а термінів, що позначають ці поняття, як синонімів, присутній і у польській лінгвістичній літературі:

— Полісемія, багатозначність — явище, що полягає в тому, що один мовний елемент має більш ніж одне значення [78, с. 74].

— Полісемія полягає в тому, що якийсь мовний елемент має два або кілька різних значень [76, с. 311]

Багатозначність (полісемія) полягає в тому, що в цієї лексеми є кілька (як мінімум два — тоді йдеться про «двозначність» як різновиду полісемії) помітних значень (галузей значень), які разом підпорядковуються певному родовому поняттю [77, с. 175].

З позиції теорії терміна таке прирівнювання є некоректним. Зазначимо, що в українській мові іменники із суфіксом -ість мають значення абстрактної ознаки, властивості [69, с. 61]).

Тому термін «багатозначність» відповідає поняттю властивість, а термін «полісемія» позначає явище.

З погляду філософії і логіки ставити знак рівності між категоріями явища і властивості не можна.

Варто зауважити, що іноді прирівнювання розглянутих понять і термінів має приховану, завуальовану форму.

Так, у лінгвістичному словнику дається таке визначення: полісемія (багатозначність) — наявність в лексичній одиниці мови більш, ніж одне — два або декілька значень [45, с. 263].

Тут має місце опис явища. А таке тлумачення-лексична полісемія-здатність одного слова слугувати для позначення різних предметів і явищ дійсності — це вже опис властивості.

У деяких (небагатьох) роботах поняття «полісемія» й «багатозначність» не вважаються рівнозначними.

Так, О. С. Ахманова зазначає: полісемія — наявність у одного й того ж слова декількох пов'язаних між собою значень, зазвичай виникає в результаті видозміни й розвитку початкового значення цього слова [9, с. 335]. У цьому визначенні міститься опис явища.

У роботі А. Я. Шайкевича є таке міркування: якщо між кількома однаково вираженими значеннями можна встановити семантичний зв'язок, вони вважаються різними значеннями одного й того ж слова. Таке слово називається багатозначним, а саме явище називається полісемією [71, с. 141].

Неважко помітити, що О. С. Ахманова й А. Я. Шайкевич уникають змішання явища і властивості. У польській лінгвістичній літературі єдиним автором, який помітив різницю між явищем і властивістю, треба вважати Адама Вейнсберга (Adam Weinsberg), який запропонував для позначення властивості новий термін — «полісемічність» [80, с. 42].

В англійській лінгвістичній літературі таке питання не розглядається, напевно тому, що в мовознавчих виданнях традиційно використовується тільки один термін — *polysemy* (полісемія), який розуміється як власне явище [78, с. 447].

За браком у сучасних англійських лінгвістичних публікаціях певного терміна для позначення відповідної властивості можна стверджувати про те, що ця властивість не розглядається.

Можна припустити, що в англійському мовознавстві немає поглибленого вивчення полісемії як явища.

Таку точку зору висловив Пій тен Хакен (університет Суонсі, Великобританія), який, заперечуючи можливість дослідження полісемії із застосуванням кількісних методів, відкидає нинішню практику представлення в словниках багатозначних слів із перерахуванням їхніх значень [79, с. 28].

Цілком можливе закріплення значення «явище» за терміном «полісемія», а значення «властивість» — за терміном «багатозначність», оскільки водночас стає безсумнівною їхня належність до різних філософських категорій.

Варто вказати, що, згідно з Оксфордським словником, в англійській мові присутні слова *polysemanticity* й *polysemantism*, які представлені в цьому словнику як синоніми слову *polysemy*, але в подальшому можуть бути використані для найменування відповідної якості.

Наступним проблемним питанням, пов'язаним із явищем полісемії, є питання про різновиди полісемії. Практично у всіх виданнях навчальної та довідкової мовознавчої літератури немає прикладів різновидів полісемії, що свідчить про недостатню вивченості цього явища.

Винятком, мабуть, є роботи А. Я. Шайкевича, Ю. Д. Апресяна й Чеслава Лахура (Czeslaw Lachur).

Науковець А. Я. Шайкевич, присвячуючи типам полісемії окремий розділ, виділяє моноцентричну полісемію (з одним вихідним значенням) і поліцентричну полісемію, що передбачає два або більше семантичних центри [71, с. 144].

Більша кількість різновидів полісемії відзначається в роботах. Д. Апресяна: пропонується виділення, крім традиційної, радіальної (коли усі похідні значення утворені від одного вихідного) і ланцюгової полісемії (коли кожне наступне похідне значення утворено від попереднього, що виглядає як ланки ланцюжка), а також ще декількох її різновидів.

Дослідник Ю. Д. Апресян виділяє залежно від способу перенесення значення метонімічно й метафорично мотивовану багатозначність (полісемію); залежно від регулярності утворення похідних значень певного різновиду — регулярну та нерегулярну полісемію [7, с. 7].

Польський лінгвіст Чеслав Лахур, крім уже відомих радіальної й ланцюгової полісемії [7, с. 2], на основі співвідношень вихідного й похідного значень виділяє ще два типи полісемії.

Різновид полісемії з розширенням обсягу похідних значень, на думку Ч. Лахура, може бути представлена таким прикладом: family:

- 1) parents and children;
- 2) all relatives;
- 3) all people living together in the same house, that is the household;
- 4) a large class of objects, esp. in biology

Сім'я:

- 1) батьки й діти;
- 2) усі родичі;
- 3) усі живуть в одному будинку, не обов'язково пов'язані відносинами спорідненості;

4) великий клас об'єктів, виділених у науковій або технічній класифікації (особливо в біології). [76, с. 76]

Різновид полісемії зі зменшенням обсягу наступних, часто не пов'язаних між собою, значень представлена в такому прикладі:

number:

- 1) A numeral, showing the position of something in an ordered set or list;
- 2) size (of boots, etc.);
- 3) an issue (of a newspaper or magazine);
- 4) next performance in a concert;
- 5) a hotel room»;

Число:

- 1) що вказує місце предмета в низці предметів або списку;
- 2) розмір (наприклад, одягу або взуття);
- 3) черговий випуск газети або журналу;
- 4) наступний виступ на концерті;
- 5) кімната готелю. [76, с. 127]

На нашу думку, різновидом полісемії треба вважати добре відоме в мовознавстві явище енантіосемії, коли в значенні лексичної одиниці спостерігається поєднання протилежних значень.

В українській мові явище енантіосемії виявляє себе в значенні слів прогледіти, позичити, переглянути (пор.: переглянути:

- 1) уважно переглянув (нічого не упустив) всю книгу;
- 2) переглянув (пропустив) кілька помилок)

Присутність енантіосемії в англійській мові може бути проілюстровано такими прикладами: scan:

- 1) careful observation from point to point;
- 2) cursory glancing from point to point;

Eye:

- 1) to look at smth (ice-cream, cake, etc.) with desire;
- 2) to look coolly.

Треба зазначити, що явище енантіосемії традиційно належить до антонімії, але водночас визначається як різновид полісемії:... 'enantiosemy,' the presence of polysemies in which one sense is in some respect the opposite of the other [80, с. 129].

Стрімкий розвиток теорії мови, що спостерігається в останні 50 років, призвело до появи нових напрямів у мовознавстві. Багатоаспектне вивчення явища полісемії з позицій нових лінгвістичних навчань дає змогу розширити перелік нині відомих різновидів цього явища.

Проблема полісемії термінів протягом довгого часу була традиційною в термінознавстві.

В 1960–70-х роках у багатьох термінознавців склалося уявлення про те, що такого явища, як полісемія, у галузевих термінологіях немає, а є омонімія.

Подібне розуміння ґрунтувалося на тому, що якщо одна лексична форма використовується для називання декількох понять, то внаслідок чіткої обмеженості й суворой визначеності, властивой науковим і технічним поняттям, значення відповідних термінів будуть також чітко відмежовані й відокремлені.

Тому такі форми треба вважати не значеннями одного терміна, а омонімічними термінами.

Належність таких термінів до різних спеціальних підмов, як правило, сприяє відчуженню їхніх значень і утвердженню їхнього у статусі омонімів [76, с. 7].

Наприклад, слово “брила” в якості терміна в будівельній галузі має значення «неокатаний кам’яний матеріал розміром понад 200 мм у діаметрі».

Водночас слово “брила” як термін у ґрунтознавстві означає «грудка розміром від 10 до 200 мм». Не важко помітити істотну різницю в значенні цих термінів.

Разом із тим, у низці випадків обидва терміни — старий і утворений від нього новий — залишаються в одній підмові і зв’язок між ними досить відчутний.

Термінознавчими дослідженнями встановлено три різновиди подібних ситуацій.

По-перше, ситуація, коли під час утворення нових термінів за допомогою метонімічних переносів нерідко найменування процесів переносяться на результат процесів: в українській мові — класифікація, запозичення, ізоляція, облицювання та ін.; в англійській мові — *roofing classification, borrowing, isolation, cladding, etc.*

Це явище набуває регулярного характеру. Наприклад, в українській мові в 65 % випадків найменування процесів здатні розвинути похідні значення — назви результатів цих процесів [20, с. 133].

Подруге, ситуація, коли один і той же термін використовується одночасно в ширшому й вузкому значеннях — гіпонімічна полісемія.

Наприклад, значення терміна стіна в широкому сенсі ('вертикальна огорожувальна конструкція') включає й перегородки, а в більш вузькому сенсі ('вертикальна огорожувальна конструкція, що несе навантаження') — протиставляється перегородкам. У медицині термін бальнеологія в широкому сенсі включає грязелікування, а у вузькому сенсі є супідрядним грязелікуванню терміном.

По-третє, ситуація, коли в одній предметній галузі можуть незалежно з'явитися близькі за значенням терміни зі співпадаючою формою.

Наприклад, у мовознавстві: асиміляція /1/ — уподібнення звуків (фонетичний процес) й асиміляція /2/ — максимальне наближення фонетичних, графічних, граматичних і лексичних характеристик запозиченої лексеми до норм приймаючої мови; дублет /1/ — одне з двох або більше слів, близьких за значенням і формою й пов'язаних спільністю походження (англ. hotel — hostel — hospital, skirt — shirt); дублет / 2/ — різновид абсолютних синонімів у термінознавстві. В англійській лінгвістичній термінології є аналогічні випадки: idiom /1/ (мова або діалект) й idiom /2/ (фразеологізм, властивий тільки цій мові).

Традиційно подібні випадки розглядаються як прояв омонімії, незважаючи на те, що сфера збігу значень таких термінів може бути значна.

Сучасне термінознавство вважає встановленою наявність у галузевих термінологіях як явища омонімії, так і явища полісемії, спільність яких полягає в тому, що одна лексична форма використовується для назви декількох різних понять.

В обох випадках за цією формою закріплюється кілька значень, кожне з яких є висловом відповідного поняття (у першому випадку) або аспекту поняття (у другому випадку).

Критерій розрізнення названих явищ був запропонований В. М. Лейчиком, який вважав, що якщо в результаті розщеплення значення терміна або під час перенесення назви на інший поняття в семантичній структурі отриманих термінів зберігається загальна головна сема й розходяться другорядні, то утворюється багатозначність; якщо ж має місце збіг другорядних сем, а головна сема розщеплюється, то утворюється семантична омонімія [42, с. 118].

Недостатня вивченість полісемії виражається й у браку подальших досліджень виявляються нових типів полісемії, до яких можна віднести консубстанціональність — наявність в однієї лексичної форми лексичного й термінологічного значень [70, с. 205].

Консубстанціональність розглядається як явище, коли одна й та ж лексема може використовуватися в якості компонента загальнонавчаної мови й

у якості спеціальної одиниці — терміна. З відкриттям наприкінці ХХ століття особливого виду спеціальної лексики-прототермінів, що розглядаються як проміжна форма між буденним словом і терміном, — семантична структура лексеми ускладнюється [70, с. 276].

Отже, розвиток термінознавства дав змогу виділити явище консубстанціональності — збігу за формою різних функціональних типів лексем-терміна, прототерміна й загальнозживаної лексеми, що також можна кваліфікувати як функціональну полісемію з найближчим і подальшими значеннями.

1.3. Джерела та причини виникнення полісемії в англомовній термінології

Наприкінці ХХ ст. було встановлено кілька джерел виникнення полісемії в англомовній термінології, що виявляється під час порівняльного аналізу різномовних спеціальних (і не тільки спеціальних) лексем.

Різні джерела полісемії зумовлені відмінностями у формуванні національних лексичних систем [18, с. 120].

Наприклад, найпростішим традиційним способом перекладу українського терміна будівництво здається англійський термін *building*. Однак, він не є точною відповідністю українського терміна, оскільки має вужче значення — «житлове будівництво».

Англійський термін може бути доповнений терміном *civil engineering*, який у певних випадках є більш відповідним варіантом перекладу.

Історично англійський термін *building* використовувався тільки для позначення будівництва житлових будівель.

Для найменування будівництва всіх інших споруд (таких, як дороги, мости, тунелі, канали, причальні споруди) використовувався термін *engineering*.

У зв'язку з тим, що дороги й відповідні штучні споруди (мости, тунелі), разом із захисними спорудами спочатку будувалися для військових цілей, для цього типу будівництва використовувався термін *military engineering*.

Згодом, унаслідок потреб зростаючих міст почали будуватися міські громадські будівлі, системи водопостачання, каналізації та портові споруди, для чого став вживатися термін *civil engineering*.

Отже, з'явилася прихована різномовна полісемія терміна, що виявляється під час зіставлення змісту українського терміна й відповідних йому двох англійських термінів [79, с. 81].

У процесі перекладу наукової та технічної літератури, де якість перекладеного тексту (ступінь адекватності та еквівалентності) багато в чому залежить від перекладу термінів, цей різновид прихованої полісемії потребує особливої уваги.

Оскільки ефективність професійної роботи перекладача значним чином залежить від якості словника, стає важливою проблема штучної полісемії в перекладних словниках.

У багатьох випадках перекладу терміна в словниках відповідають кілька термінів, частина з яких не є еквівалентами вихідного поняття, що призводить до помилок у перекладі.

Для перекладача-початківця ситуації, коли в перекладному словнику наводяться додаткові неправильні еквіваленти, є досить небезпечними.

Так, наприклад, у «Термінологічному словнику для будівельних вишів» до терміну асфальт крім еквівалента asphalt наводиться неточний і надлишковий варіант перекладу bitumen, а до терміну бітум — крім прямого еквівалента bitumen — неточний надлишковий варіант asphalt; до терміну вентиляція — крім еквівалента ventilation подається неточний варіант перекладу aeration [40, с. 117].

Здебільшого є словникова тенденція до збільшення числа перекладних відповідностей, що підвищує ймовірність включення неточностей.

Наприклад, у галузевому англо-німецькому будівельному словнику [76, с. 674] для трьох пропонованих відповідностей одна може бути неточною:

- 1) additive — Zusatzstoff, Zusatzmittel; Betonzusatz;
- 2) Vorraum — anteroom, vestibule, hall;
- 3) corridor — Korridor, Flur, Gang.

У першому випадку останній термін має вужче значення (позначаючи добавки тільки до бетонних сумішей) і є видовим до англійського терміну.

У другому прикладі, навпаки, останній термін має ширше значення, що підтверджується і його перекладом на англійську мову в тому ж словнику Vorraum, Saal, Flur. Така сама ситуація в третьому прикладі.

Зі зростанням кількості пропонованих словником варіантів перекладу збільшується й кількість неточних відповідностей, наприклад:

- 1) condensate — Kondensat, Kondensatwasser, Schwitzwasser, Tauwasser;
- 2) attic — Dachgeschoss, Dachboden, Speicher, Buhne;
- 3) cornice — Gesims, Sims, Kranzgesims, Gurtgesims.

У першому прикладі два останніх терміни означають не конденсат, а талу воду. У другому випадку два останніх терміни також мають інше значення — не горішній поверх, а склад і сцена. У третьому випадку останні два терміни мають вужче значення, називаючи різновиди карниза.

Часто до переліку варіантів перекладу включаються дійсні еквіваленти, їх відповідності й невірні варіанти перекладу без розрізнення. Наприклад, до англійського терміну support (опора) пропонуються такі варіанти перекладу: Aufl age, Stutze, Abfangung, Unterlage, Trager, Saule, Stutzpfeiler, Pfosten, Unterstutzung, Stander, з яких, поряд із точною відповідністю Aufl age, більша частина насправді являють собою видові терміни з вужчим значенням: вертикальні (Stutze, Saule, Stutzpfeiler, Pfosten, Stander), горизонтальні (Trager) або плоскі (Unterlage) опори.

Використання їх у процесі перекладу може призвести до спотворення інформації, що перекладається.

Такий різновид полісемії, присутній у перекладних словниках, називають хибно-орієнтуючою (оманливою) полісемією.

У разі порівняння англо-німецької та німецько-англійської частин двомовного словника, складеного тими ж авторами, ми знаходимо істотні відхилення значень варіантів, які під час зворотного перекладу за допомогою того ж словника дають несподівані результати: англ. floor- нім. Decke; нім. Decke -англ. ceiling, floor.

Навіть у тому випадку, коли додаткові варіанти перекладу є еквівалентами вихідного терміна, вони спричиняють ситуацію невизначеності вибору, створюють ілюзію відмінності значень еквівалентів і призводять до замішання перекладача.

Це можуть бути:

- а) абсолютні синоніми (наприклад: нім. Porzellan- англ. porcelain, china);
- б) варіанти (англ. capital- нім. Kapital, Kapitell);
- в) словотворчі варіанти (англ. agitator- нім. Ruhrwerk, Ruhrer; англ. park- нім. Park, Parkanlage; англ. abbreviation-нім. Abkürzung, Kürzung, Kurzzeichen)

Перекладацька ситуація ще більше ускладнюється зі зростанням кількості перекладних еквівалентів у словнику, наприклад, у разі наявності трьох еквівалентів (англ. abacus- нім. Abakus, Kapitellplatte, Saulendeckplatte); чотирьох еквівалентів (англ. ventilation- нім. Ventilation, Luft ung, Beluft ung, Heiberluft ung); п'яти еквівалентів (нім. Saule- англ. column, pillar, support, post, upright member).

Іноді серед варіантів перекладу трапляються терміни, що мають точні відповідності в тому ж словнику, наприклад, у німецько-англійській частині

словника представлені Vestibul — vestibule, anteroom, lobby, а в англо-німецькій частині є точні еквіваленти надлишкових варіантів перекладу: anteroom — Vorraum, lobby — Lobby. Така штучна полісемія є непотрібною, а отже, шкідливою.

Приклади штучної полісемії можна зустріти і в галузі професійної медицини. У міжнародному словнику з техніки безпеки та охорони праці (Occupational Safety and Health Glossary) ми знаходимо: Безпека праці — occupational safety, industrial safety (варто зауважити тут, що другий термін не є точною відповідністю, а отже, не потрібний); candidiasis — кандидоз, кандидамікоз, моніліаз, дріжджовий мікоз, оїдіомікоз, поверхневий бластомікоз (останні 5 термінів є точними відповідностями, але у разі наявності першого, переважаючого терміна вони не потрібні); danger symbol — попереджувальний (застережний) символ, знак безпеки, символ небезпеки (правильний український еквівалент — попереджувальний знак; другий пропонується варіант перекладу — помилково орієнтує антонім); інспектор праці — labour inspector, factory inspector (другий термін уже не є точним еквівалентом, отже, надмірний); loss of pigmentation (of the skin), achromy, depigmentation, vitiligo — зникнення пігментації на шкірі — цей переклад не є терміном, адже є прийняті найменування — депігментація, вітіліго.

За нашими спостереженнями, більш ніж 90 % сучасних перекладних словників містять зайві й нерідко неправильні переклади. Отже, присутня в перекладних словниках штучна полісемія термінів має розглядатися як небажана.

Поява на початку ХХІ ст. нової дисципліни — антрополінгвістики та її розвиток призвели до виявлення нових видів полісемії. Діахронічні дослідження термінології дали змогу виявити такий різновид прихованої полісемії, як різночасова прихована полісемія.

Цей різновид полісемії проявляється під час досліджень початкового значення лексеми й порівняння його із сучасним.

Так, аналіз історії появи та подальшого розвитку значень термінів, що позначають основні емоції, показав, що в половині випадків початкове значення було іншим.

У багатьох сучасних термінів вихідним значенням була вказівка на причину:

wonder — 'щось, що спричиняє подив',

fear — 'небезпека, те, що спричиняє страх',

grief — 'те, що заподіює страждання',

anger — 'те, що заподіює біль або роздратування',

distress — 'натиск, напруга (причина страждання)',

fun — 'трюк, жарт (причина веселощів)'.

Дослідження еволюції лексики, що відображає еволюцію свідомості й культури людини, дають змогу встановити наявність вихідної багатозначності (або первісний полісемантизм) [46, с. 316], яка визначається як семантичний синкретизм, оскільки за такої умови окремі значення переплітаються.

Прикладом може слугувати давньоанглійське слово *mind*:

- 1) 'розум, мислення', — у стародавній мові також мало таке значення;
- 2) 'серце, душа, дух';
- 3) 'настрій, розташування, намір, погляд';
- 4) 'хоробрість';
- 5) 'гордість'.

У процесі розвитку семантичної системи англійської мови частина цих значень відійшла від слова *mind*, і одночас відбулася деталізація першого (1) значення.

У семантиці сучасного слова *mind* знову сформувалася група значень (спеціалізованих), у якій можна виділити підгрупи з такими значеннями:

- 1) 'розум, інтелект, здатність до мислення';
- 2) 'нормальний (здоровий) розум';
- 3) 'здоровий глузд, розум, практичний розум';
- 4) 'орган мислення';
- 5) 'свідомість, розуміння, сприйняття';
- 6) 'кмітливість, гострий, живий розум'.

За приблизними підрахунками, кількість слів сучасної англійської мови для вираження сучасних значень слова *mind* доходить до 300.

Ми маємо усі підстави вважати, що розвиток людського пізнання, зокрема декларативних знань (картини світу), відбувається через зняття вихідного синкретизму первинних розпливчастих, широких значень слів, у яких у ранній період не помічалася різниця між відмінними (із сучасної точки зору) уявленнями.

У процесі пізнання й більш глибокого розуміння навколишньої дійсності для відображення конкретних уявлень і понять з'являються нові слова, що знижують вихідну приховану полісемію багатьох слів, що з'явилися в початковий період розвитку мови.

Розгляд процесу розвитку лексичної системи мови (відображає процес розвитку знань) з погляду постійного зменшення прихованої полісемії дає змогу по-іншому оцінити історичну роль цього явища. Дослідження розвитку різночасової прихованої полісемії можуть здійснюватися в рамках традиційного вивчення особливостей формування термінологій у різних мовах [20, с. 38].

Розвиток лексичної системи національної мови нерозривно пов'язаний із процесом когнітивної діяльності людини, у результаті якого з'являються нові уявлення про навколишній світ і нові назви для цих уявлень.

Відбувається поступове усунення прихованої полісемії ранніх, старовинних слів.

Зняття вихідної невизначеності значень сприяє розвитку пізнання, прогресу науки й еволюції свідомості людини. Якими б точними не здавалися нам значення сучасних слів, немає гарантії в тому, що в майбутньому вони не будуть сприйматися як неточні та двозначні.

Можливо, однією з основних особливостей розвитку людського знання й еволюції мислення людини є постійне прагнення до усунення полісемії.

Уся сукупність різновидів полісемії легко піддається класифікації, в основу якої може бути покладений та чи інша ознака. За ознакою відкритості (експліцитності) усі різновиди полісемії розподіляються на дві групи: явна полісемія та прихована полісемія.

У групу явної (експліцитної, відкритої) полісемії треба помістити терміни, які традиційно виділяються за способом словотворення метафоричну і метонімічну різновиди полісемії.

У цю ж групу треба помістити і виділяються за ознакою конфігурації розвитку і відомі з кінця XIX ст. радіальний і ланцюжковий різновиди полісемії. Водночас зауважимо, що можливі і змішані типи цих різновидів.

До цієї групи різновидів полісемії належать й виділяються за характером утворення похідних значень регулярна та нерегулярна полісемії, що виділяються за кількістю вихідних значень моноцентрична і поліцентрична різновиди полісемії, а також виділяються за відносинами значень енантіосемія й гіпонімічна, як різновиди полісемії.

До групи прихованої (імпліцитної, неявної) полісемії входять міжмовний різновид полісемії і її різновиди (істинна полісемія, штучна полісемія й хибно-орієнтуюча полісемія); різночасова полісемія і її різновиди (вихідний семантичний синкретизм), а також функціональний різновид полісемії (консубстанціональність), що розташовується на межі полісемії й омонімії.

Висновки до 1 розділу

Однією з актуальних проблем термінознавства є проблема багатозначності терміна. Застосування однієї лексичної форми для найменування декількох понять, особливо тих, які належать до однієї предметної галузі, поширене у всіх галузях знання й призводить до багатозначності та неточності розуміння терміна, ускладнюючи спілкування фахівців і вчених. Значення багатозначного слова об'єднуються в семантичну єдність завдяки відносинам, які є між ними на основі загальних семантичних асоціацій.

Багатозначність слова визначається природою мислення, здатністю людини узагальнювати явища навколишнього світу. Словник будь-якої мови, навіть найбагатшої, усе ж не довілним, тоді як конкретність досвіду межі не знає. Тому, щоб передати засобами мови цю безмежну конкретність досвіду, лексика має розширюватися не тільки кількісно (число слів), але і якісно (угруповання значень всередині слів, виникнення нових значень вже існуючих словах тощо).

Під полісемією розуміють одночасне існування в семантичній структурі слова декількох значень, які знаходяться між собою у відносинах семантичної похідності. У науковій літературі тривалий час мали місце розбіжності у визначенні полісемії. Спочатку вона розглядалася як багатозначність терміна.

Потім була думка, що багатозначність у принципі не властива термінології внаслідок чіткої обмеженості й визначеності наукових та технічних понять. Вважалося, що якщо одна лексична форма використовується для називання декількох спеціальних понять, то значення відповідних термінів будуть також чітко обмежені. Тому такі форми вважаються не значеннями одного терміна, а омонімічними термінами. Як правило, належність таких термінів до різних спеціальних підмов сприяє відчуженню їхніх значень та утвердженню їх як омонімів.

Отже, явище полісемія, незважаючи на численні дослідження цієї проблеми, ще не повністю вивчене та зрозуміле. Але вже зараз очевидно, що дослідження цього явища мають високий ступінь актуальності. За останні десятиліття було виділено кілька раніше невідомих видів полісемії й розпочато їх вивчення. Однак вже можна окреслити напрями, які можуть бути віднесені до перспективних напрямів дослідження цього явища.

Треба зазначити, що в термінознавстві вважається, що характер полісемії в науковій мові відрізняється від полісемії в загальноповживаній мові. У дослідженнях, присвячених вивченню розвитку пізнання, культури й ментальності людини, особлива увага має бути приділена аналізу розвитку полісемії в різний час.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІСЕМІЯ СЛОВА В НАУКОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ: КОРПУСНИЙ І ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ

2.1. Особливості реалізації системних значень багатозначного слова в науковій терміносистемі

Семантичні дослідження в термінології включають у себе основні напрями, що стосуються вивчення семантики терміна. У фокусі уваги дослідників виявляються такі явища, як синонімія (дублетність), антонімія, омонімія, полісемія, метафоризація, метонімізація в термінології.

На сьогоднішній день існує безліч робіт, присвячених дослідженням у сфері термінологічної семантики. Слід зазначити деякі найістотніші з них. Лексико-семантичні особливості термінів проаналізовано В. П. Даниленко в статті «Лексико-семантичні та граматичні особливості слів-термінів». Стаття пропонує погляди термінолога на полісемію, омонімію, синонімію, антонімію термінів.

На прикладі великої кількості матеріалу автор показує, що функціонування термінів, які є елементами загальнолітературної мови, породжує й полісемію, і синонімію, й інші семантичні процеси, властиві мові [23, с. 117].

Проблемі вмотивованості терміна присвячені статті Т. С. Канделакі «Семантика та вмотивованість термінів», О. В. Блінової «Термін та його вмотивованість», а також роботи В. М. Лейчика, В. П. Даниленка, А. В. Іванова, А. В. Суперанскої, Н. С. Подільської, Н. С. Васильєвої та ін.

У статті А. А. Брагіної «Значення та відтінки значення терміна» показано, що в терміні можуть зберігатися конотації, оскільки термін є елементом загальнолітературної мови, будується за її законами, тим самим тісно пов'язаний із лексичною системою мови.

Один із напрямів у вивченні семантики терміна — це дослідження таких процесів в галузі термінології, як метафоризація та метонімізація. Під метафоризацією розуміють процес виробництва складної семантичної структури на базі вихідних одиниць [14, с. 78].

Особливо детально такі процеси розглянуті в роботі В. Н. Прохорової [58, с. 62].

В. Н. Прохорова зазначає, що семантичний спосіб терміноутворення є найбільш продуктивним. Серед різних видів семантичного терміноутворення особливо виділяються метафоричний і метонімічний переноси.

Максимальну приватність процесу метафоризації виявляють в галузі предметно орієнтованої термінології, представленій, насамперед, конкретної термінологічною лексикою.

У сфері абстрактної лексики метафоризація визнається менш продуктивною.

Основними різновидами переносу при метафоризації є переноси за подібністю форми, місцем розташування і функцією.

Метонімізація здійснюється у всіх термінологічних системах. При цьому різновиді семантичного перенесення відбувається взаємодія слів як конкретної, так і абстрактної лексики.

В галузі метонімічного перенесення В. Н. Прохорова виділяє кілька моделей, характерних для термінології:

- 1) назва дії — назва результату дії, предмета, пристрою, пристосування;
- 2) назва дії — назва інструментів, механізмів, за допомогою яких здійснюється ця дія;
- 3) дія — зафіксований результат дії, документ;
- 4) назва дії — кількість продукту.

Крім специфічних для термінології моделей, процес метонімізації відбувається й за моделями, які виявляють свою частотність і уживаність у загальнолітературній мові. [58, с. 74]

Дослідниця Л. В. Прибитова, вивчаючи процеси метафоризації й метонімізації в професійній мові шахтарів, розглядає термінологічні номінації в терміносистемі, що дають змогу виявити специфіку сприйняття дійсності, обмеженої рамками професійної діяльності.

Для опису метафоричної моделі досліджуваного фрагмента дійсності, нею практикується підхід, що об'єднує в собі лексикологічні й когнітивні напрями вивчення метафори. Л. В. Прибитова виділяє й характеризує вихідні понятійні сфери метафоризації, потім результативні сфери, а згодом виявляє й описує базові метафоричні моделі.

Дослідивши терміносистему, що обслуговує професійну мову шахтарів, Л. В. Прибитова виявляє деяку кількість лексичних одиниць, що виникли в результаті процесу метонімізації за такими моделями:

- 1) дія-результат дії, наприклад, видобуток;
- 2) дія-місце дії, збійка, вироблення;
- 3) дія-засіб дії, забійка, затування [56, ст. 96].

Ще одним з основних напрямів у дослідженнях семантики терміна є вивчення таких семантичних процесів, як полісемія, синонімія, антонімія та омонімія.

Цьому питанню особливу увагу приділено в роботах Н. З. Котелової [35, с. 124], Л. Л. Кутиної [40, с. 85], Е. Н. Толикиної [68, с. 61], С. И. Щербини [73, с.107], П. В. Веселова [15, с. 79], Е. В. Маринової [48, с. 95], Л. А. Авакової [1, с. 200], Г. В. Козлової [32, с. 180], М. С. Шумайлової [72, с. 193], Ю. А. Чунтомової [70, с. 166], И. М. Чіпа [69, с. 266].

У науковій літературі неодноразово підкреслювалося, що термінологічні системи відрізняються від лексичної системи загальнолітературної мови за характером і специфікою реалізації семантичних процесів [38, с. 124].

Як зауважує Е. Н. Толікіна [68, с. 53], у системі загальномовної лексики спостерігаються добре відомі типи системних відносин: омонімія, синонімія, антонімія.

Синонімія визначається як співвідношення безлічі знаків з одним змістом, а полісемія — як співвідношення одного знака з безліччю змістів. Причиною відмінності загальномовної лексики від спеціальної багатьма дослідниками вважається різна системна організація цих двох систем.

Якщо для загальномовної лексики характерні одно-, багатозначні відносини між знаком і змістом (системні відносини полісемії, синонімії), то для термінологічної лексики характерні однозначні відносини: один знак — один зміст (симетрія позначає й позначається) [24, с. 54].

Питання про те, чи допустимі й можливі в термінології перераховані вище семантичні процеси, є найбільш дискусійним у науковій літературі й широко висвітлюється в різних роботах, присвячених цій проблематиці.

Однозначної відповіді на це питання не існує, як не існує і певного, прийнятого всіма дослідниками підходу до розроблення цієї проблеми. Деякі лінгвісти допускають існування таких семантичних процесів у термінології.

Протилежна позиція полягає в категоричному запереченні цих явищ у терміносистемах.

Під час вирішення цього питання вирішального значення набуває визнання або елімінація такої іманентної ознаки термінології, як симетричність знака і значення, яка позбавляє термін можливості розвивати полісемію і вживатися в синонімічному ряду. Аналіз наукової літератури з термінознавства показує, що дослідники активно вивчають терміни та їхні ознаки, визначають вимоги, яким вони мають відповідати.

Д. С. Лотте одним із перших сформулював низку вимог, яким має відповідати термін: однозначність, точність, відсутність синонімів. Водночас

всі семантичні процеси він відносить до істотних недоліків усіх терміносистем [46, с. 159].

Властивості знакової системи, які в загальній мові розглядаються як безперечні переваги, у термінологічних системах оцінюються як безумовні недоліки [69, с. 55].

З іншого боку, підкреслюється загальномовна сутність терміна (термін — це слово в особливій функції вираження спеціального поняття), внаслідок чого правомірним виявляється твердження, що в термінології відбуваються такі самі семантичні процеси, що й у лексиці загальнолітературної мови [23, с. 183].

Цю точку зору поділяють багато вчених, які визнають існування цих семантичних процесів у термінології (В. П. Даниленко, Н. З. Котелова, Л. Л. Кутіна, В. М. Лейчик, А. І. Моїсеєв, В. Н. Прохорова, Б. Н. Головін, Р. Ю. Кобрин, А. А. Реформатський та ін.). Як зазначає, Н. З. Котелова, термінам властива синонімія, полісемія, омонімія, а термінів-антонімів не менше, ніж нетермінів-антонімів [35, с. 123].

Зцим твердженням згоден А. Т. Ліпатов, який стверджує, що в мовній практиці багатьом термінам притаманні полісемантизм і дублетність, що, однак ускладнює їхнє вживання і вибір потрібного терміна [45, с. 315].

Дослідники визнають загальномовний характер перерахованих вище процесів, Зазначаючи їхній специфічний характер і відомі відмінності від аналогічних процесів, що протікають у загальнолітературній мові [14, ст. 104].

Питання синонімії найбільше розроблені і висвітлені в роботах Д. С. Лотте, С. В. Гриньова, В. П. Даниленко, А. В. Суперанської, Н. В. Подільської, Н. В. Васильєвої та ін. Під синонімією розуміють збіг за основним значенням слів, морфем, конструкцій, фразеологічних одиниць [17, с. 104].

Необхідна умова синонімії- однакове денотативне значення слів [49, с. 97]. Незважаючи на розробленість проблеми, питання синонімії в термінології належить до низки актуальних і не мають однозначного рішення [75, с. 106].

У більшості праць визнається факт існування синонімії в термінології (В. П. Даниленко, Д. С. Лотте, А. А. Брагіна, Л. Л. Кутіна, П. В. Веселов, М. С. Шумайлова, Ю. А. Чунтомова, А. В. Суперанська та ін.).

Вказується на те, що явище синонімії в галузі наукової термінології характеризує початковий етап існування термінологічних систем, період їхнього становлення, коли ще не відбувся вибір кращого терміна [41, с. 87]. У загальнолітературній мові існує кілька різновидів синонімів.

Стилістично однорідні синоніми прийнято називати ідеографічними, або понятійними, оскільки, вони належать до однієї (частіше нейтральної) стилістичної сфери, співвіднесені з одним поняттям, пропонуючи різні аспекти погляду на нього (power — force — energy співвіднесені із загальним поняттям,

максимально вираженим словом power (power — ability to do or act; force — power of body or mind; energy — force, capacity to do things and get things done) [27, с. 44].

Синоніми, що відрізняються один від одного своєю належністю до різних стилів мови, прийнято називати стилістичними.

Оскільки терміни використовуються в науковій мові, для якої не властива передача стилістичних ефектів, і оскільки стилістична нейтральність визначається багатьма лінгвістами як невід’ємна якість терміна, то можемо говорити про відсутність стилістичних синонімів у термінології [21, с. 8].

Науковець В. П. Даниленко вказує, що хоча цей різновид синонімів властивий термінології менше, ніж загальнолітературній мові, стверджувати, що їх немає, не можна [23, с. 63].

Термінологами пропонуються різні класифікації термінів-синонімів. Наприклад, Б. Н. Головін і Р. Ю. Кобрин досліджуючи питання синонімії, виділяють три різновиди термінологічних синонімів [17, с. 92]:

1) терміни-дублети іншомовного походження, наприклад, мовознавство — лінгвістика;

2) терміни — синтаксичні синоніми, тобто синтаксичні конструкції, співвідносні за структурою і збігаються за значенням. Такий тип синонімів вчені поділяють на три підгрупи: слово-словосполучення (тоннаж-реєстрова місткість судна); словосполучення-словосполучення (пасажирське судно — судно для пасажирів); повна — коротка форма терміна (ТУ — технічні умови);

3) дефініційна синонімія, тобто збіг значення терміна і його дефініції. Наприклад, датчик — виносний вимірювальний перетворювач.

Д. С. Лотте закликає розрізняти синоніми абсолютні і відносні. Під абсолютними синонімами він розуміє синоніми, зміст яких є тотожним, тоді як відносні синоніми характеризуються частковим збігом значень.

Науковець Д. С. Лотте бачить шкоду абсолютних синонімів, які, на думку деяких вчених, абсолютно нешкідливі, у тому, що поступово в один із термінів вкладається вужчий або ширший зміст, ніж в інший. Це призводить до того, що абсолютні синоніми стають відносними [47, с. 121].

Вчений В. П. Даниленко, зі свого боку, зазначає, що в термінології в основному реалізується семантичний різновид синонімії з властивими їй функціями заміщення:

1) запозичений термін — український термін, наприклад, Резолюція — рішення;

2) повний варіант найменування — короткий варіант найменування, перфораційна карта — перфокарта;

3) словесне вираження поняття — символічне вираження поняття, t — час;

4) термінологічне поєднання-аббревіатура, коефіцієнт корисної дії-ККД;

5) фамільний термін — термін, створений за допомогою виділення класифікуючих ознак поняття, Джонсон-ефект — тепловий ефект.

За твердженням В. П. Даниленко синоніми в термінології співвідносяться з одним об'єктом і не характеризують його різні властивості й особливості, а також не виконують стилістичних функцій.

Отже, термінологіям властива абсолютна синонімія. Для цього явища в термінології було введено поняття термінологічної дублетності, причиною появи якої є різні джерела формування термінів.[22, с. 52]

Причину невирішеності проблем синонімії бачать, насамперед, у змішанні понять синонім, варіант, варіантність, дублетність і їхніх похідних [75, с. 108].

У роботах з термінознавства поняття синонімії часто замінюється вище названими термінами.

У більшості праць терміни синонім і варіант розглядаються як синоніми.

Такої позиції дотримується С. В. Гриньов, який вважає поняття синонім і варіант рівнозначними, а відповідні терміни — синонімами.

Лексеми, що розрізняються навіть однією буквою, є різними самостійними термінами, й оскільки вони служать для називання одного поняття, то повністю відповідають ознакам абсолютних синонімів [20, с. 9].

Однак більшого поширення набула точка зору В. П. Даниленко і В. А. Татарінова, згідно з якою синонім і варіант — це різні поняття, і варіанти не мають розглядатися як різновиди синонімів. Розмежування цих понять, на думку С. І. Щербини, має базуватися на розумінні терміна «варіант» у вузькому сенсі.

Науковець С. І. Щербина визнає варіантами «лексичні одиниці, що мають незначні відмінності в оформленні (плані вираження) у разі збереження семантичного, конотативного і функціонального тотожності». Згідно з цим визначенням терміни пауза є варіантами одного й того ж терміна, а зовсім не синонімами [73, с. 109].

Термінологічні дублети — це слова або словосполучення, які об'єднуються особливою термінологічною співвіднесеністю з одним і тим самим науковим поняттям і об'єктом дійсності [17, ст. 63].

На думку Л. Л. Кутіної в межах наукового контексту всі терміни-синоніми є дублетами [40, с. 87].

Цієї точки дотримується й Е. Н. Толикіна, підкреслюючи, що в термінології синонімії немає; а те, що зазвичай вважають синонімами, насправді є дублетами.

Дублетність визнається явищем шкідливим, оскільки вона не надає мові, на відміну від синонімів, ні стилістичного забарвлення, ні індивідуальності і свідчить про невпорядкованість змісту терміносистеми [68, с. 66].

Вчена М. С. Шумайлова згодна з Е. Н. Толікіною в тому, що дублетність негативно впливає на термінологію, оскільки ускладнює комунікацію фахівців [72, ст. 54]. Крім того, наявність дублетів надмірно завантажує пам'ять і тягне за собою невиправдане розмежування в їхньому вживанні.

Отже, відповідно до цієї точки зору, дублетність протиставляється синонімії, а терміни, що виражають одне й те ж поняття, не можуть вважатися синонімами.

Під дублетами в термінознавстві розуміють також абсолютні синоніми з різною формою, терміни-дублети — це синоніми з однаковими суб'єктивними значеннями.

З огляду на ці визначення, можемо говорити про те, що дублетність є різновидом синонімії.

Ця точка зору являє собою другий підхід до розв'язання проблеми синонімії й дублетності.

У науковій літературі виділяються такі типи дублетів: різночасові (літун — льотчик), ареальні (lift — elevator), різномовні (розпилювач — форсунка) [20, с. 294].

Аналізуючи наведену вище класифікацію термінів-дублетів С. В. Гриньова та С. І. Щербина показують, що виділення двох перших дублетів як синонімів некоректно.

Що стосується різночасових дублетів, то терміни, протиставлені за хронологічним статусом, перебувають в нерівній конкуренції, один із них буде архаїзмом і, отже, маловживаним у мові.

Те саме стосується й ареальних дублетів, які виражають інформацію про денотат локально й мають не тільки територіальну прикріпленість тією чи іншою мірою, а і свій концептуально-понятійний світ і свою суспільно-мовну реалізацію.

Отже, на думку С. І. Щербини, на роль рівнозначних можуть претендувати тільки різномовні дублети [73, с. 107]. Проблема полісемії, також не має однозначного рішення.

Полісемія трактується як наявність у одного й того ж слова декількох пов'язаних між собою значень, що зазвичай виникають у результаті видозміни й розвитку початкового значення цього слова [9, с. 407].

Рішення проблеми полісемії знову пов'язується з двома прямо протилежними поглядами на природу терміна. Деякі вчені розглядають термін як слово, одиницю загальнолітературної мови, тим самим, визнаючи за терміном право на багатозначність.

Прихильники іншої точки зору приписують терміну якість однозначності. Термін являє собою один знак, якому відповідає одне поняття.

Отже, з термінології явище полісемії виключається і стверджується, що будь-який відтінок значення має одержати своє власне позначення [40, с. 256].

Існує й ще один погляд на вирішення цієї проблеми. Полісемія існує, але в межах одного термінологічного поля, у межах однієї певної терміносистеми, оскільки принцип однозначності ніколи не досягається в термінології загалом [35, с. 72].

З лінгвістичної точки зору полісемія слів є природним семантичним процесом [25, с. 14]. Подібно синонімії, полісемія представлена досить широко в загальнолітературній лексиці. У загальній мові в слова розвиваються близькі значення, і його зміст може бути уточнено в певному контексті.

2.2. Розвиток динамічного значення слова в науковій терміносистемі

У термінологічній лексиці полісемічні відносини широко поширені, але реалізуються дещо інакше [64, с. 192]. Крім усього іншого, Л. Л. Кутіна, підкреслює, що полісемія властива термінам не завжди, а лише на початковому етапі розвитку наукової або технічної терміносистеми, у період її становлення [40, с. 89].

Для полісемії термінів характерно розшарування значень залежно від вживання слова в різних галузях знань (пор. модуль у техніці, математиці, у будівельній справі) [38, с. 125].

Лотте вказує на те, що багатозначність може бути різною: допустима полісемія має місце в разі, коли термін співвідноситься з поняттями, абсолютно не пов'язаними один з одним, а явище полісемії як таке проявляється у віддалених один від одного системах; багатозначність неприпустима, якщо термін об'єднує досить близькі поняття. [47, с. 73]

Науковець В. М. Лейчик виявляє кілька випадків багатозначності. Найчастіше трапляється використання терміна в близьких галузях знань, причиною такої багатозначності є міжсистемне запозичення.

Другим випадком, він вважає категоріальну багатозначність (наприклад, позначення одним терміном і процесу й результату) [41, с. 124]. У цьому випадку між значеннями встановлюються метонімічні відносини, один термін слугує для назви і науки, і аспекту мови (фонетика, морфологія) [41, с. 304].

Категоріальна полісемія, на думку Е. Н. Толікіної, належить до розряду істинної багатозначності, і тільки цей різновид має право бути в термінологічних системах [68, с. 55].

Особливим типом полісемії є авторська полісемія, яку визначають як позначення вже існуючим у науці терміном нових об'єктів і понять залежно від авторської дослідницької позиції, належності до наукової школи.

Активною тенденцією в розвитку наукових знань є те, що одні й ті самі об'єкти стають предметами досліджень у різних галузях знань, що може привести до розвитку полісемії (наприклад, слово мова) [38, с. 125].

Такі випадки багатозначності терміна виникають часто через невпорядкованість термінології (пор. слово синтагма як фонетичне явище (частина фрази), а також явище граматики (словосполучення)) [30, с. 206].

До числа джерел полісемії термінів Б. Н. Головін, Р. Ю. Кобрин відносять такі:

- 1) полісемія відповідних загальноживаних слів;
- 2) метонімія, коли відбувається перенесення назви одного предмета на інший, що перебуває з першим в асоціативних відносинах (частина — ціле, рід — вид);
- 3) авторська термінотворчість, тобто позначення нових понять і об'єктів уже наявними термінами. [17, с. 132]

Крім зазначених до джерел багатозначності в науковій літературі зраховують також метафору [28, с. 58].

У загальному сенсі метафоричне перенесення являє собою перенесення назви одного поняття на інше на основі подібності ознак цих двох понять [59, с. 76]. Загалом, дослідники згодні, що явище полісемії шкідливо і спричиняє труднощі під час читання літератури, під час комунікації, порушує взаєморозуміння, веде до хиткості уявлень.

У результаті неминучий висновок про те, що полісемія в термінології в ідеалі має бути усунена [48, с. 97]. Одним із видів системних відносин у мові є антонімія.

Під антонімією розуміють семантичну протиставленість слів, а антоніми сприймаються як слова з протилежними значеннями. В основі термінологічної антонімії лежать ті ж відносини протиставленості, що й у загальній мові. На

думку Л. А. Авакової, антонімія не властива термінології і вважається її явним недоліком [1, с. 192].

Однак значна частина дослідників має протилежну точку зору. В. П. Даниленко пише, що лексиці мови науки антонімія властива не менше, а навіть більше, ніж загальнолітературній [23, с. 12].

Цього ж погляду дотримується Н. З. Котелова, яка вважає, що антонімічні терміни досить широко поширені в науковій літературі (актив — пасив, анод — катод, антонім — синонім) [35, с. 123].

Науковець В. П. Даниленко виділяє антонімію лексичну і словотвірну. Лексична антонімія може бути представлена такими прикладами: північний — південний, швидкий — повільний тощо; словотвірній антонімії властиво утворення за допомогою афіксів: партійний — антипартійний, ідейний — безідейний.

Одним із семантичних процесів, яким приділяється значна увага в науково-лінгвістичній літературі, є омонімія.

Під термінами-омонімами розуміють терміни, які мають тотожне звучання, написання, збігаються за своїм граматичним значенням, але розрізняються термінологічним значенням.

Для омонімів характерно те, що один і той самий звуковий комплекс позначає різні поняття.

Дослідники зазначають, що можлива омонімія в межах загальнолітературної лексики, омонімія слів загальної лексики і спеціальної, а також омонімія спеціальної лексики. Терміни можуть збігатися за своїм звучанням із загальнолітературними словами або ж один і той самий термін може входити в різні термінологічні системи.

У цьому випадку говорять про міждисциплінарну (міжнаукову, міжсистемну) омонімію [71, с. 166] і міжгалузевих омонімах, які найбільш поширені в термінології [66, с. 128].

Прикладом таких омонімів є термін редукція у філософії, у юриспруденції, у фонетиці.

Для міжнаукових омонімів, настільки широко поширених в сфері термінології, обов'язкова наявність двох ознак: по-перше, це закріплення за термінами різних дефініцій, а, подруге, функціонування термінів у різних терміносистемах. А. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва також називають характерною рисою омонімів-термінів те, що вони належать різним семантичним полям, і не можуть траплятися в одному контексті. [64, с. 202]

З ними згоден К. Я. Авербух, який вважає, що застосування міжсистемних омонімів в одному контексті є практично неможливим. Однак

міжсистемна омонімія не тільки допустима, але й необхідна, оскільки задовольняє властивість людської мови позначати за допомогою обмеженого набору знаків всю безмежність людського досвіду [3, с. 6].

Внутрішньогалузева омонімія, на думку багатьох вчених, є явищем небажаним, що заважає науковому спілкуванню [40, с. 214]. Однією з проблем, що лежать в галузі вивчення омонімів, є розмежування явищ полісемії й омонімії.

Аналіз термінів-омонімів, причин їхнього виникнення показує складність їхнього чіткого розмежування [70, с. 182], а межі між полісемічним і омонімічним терміном є досить умовними.

Науковці С. В. Гриньов і В. М. Лейчик зазначають, що полісемії в термінології бути не повинно. Оскільки, якщо одна лексична форма використовується для називання кількох спеціальних понять, то внаслідок чіткої обмеженості й суворої визначеності, властивої науковим і технічним поняттям, значення відповідних термінів будуть також чітко обмежені і відособлені. Отже, такі форми треба вважати не значеннями одного терміна, а омонімічними термінами [20, с. 9].

Для розмежування полісемії й омонімії необхідно розкривати зв'язки слова, аналізувати його семантичну організацію.

Реформатський А.А. пише з цього приводу: один і той же термін може входити в різні термінології однієї мови, що являє собою міжнаукову термінологічну омонімію, наприклад, реакція:

- 1) у хімії,
- 2) у фізіології,
- 3) у політиці [60, с. 412].

У цьому випадку доводиться, як бачимо, говорити про міжсистемних або міжнаукових омонімах, а зовсім не про полісеманти. Омнімія може утворюватися на основі метафори або метонімії.

У разі утворення омонімів на базі метафори (перенесення за подібністю), наприклад, свинка:

- 1) маленька свиня;
- 2) хвороба, що характеризується тим, що в результаті розпухання залоз шия хворого стає товстою, як у свині, має сенс говорити про них, коли метафора зникає. Якщо ж метафора відчутна, то це не омоніми.

Особливим різновидом омонімії можуть бути випадки утворення омонімів на основі конверсії, коли термін переходить в іншу частину мови без зміни свого фонетичного і морфологічного складу.

Наприклад, в англійській мові термін weld може бути іменником зі значенням зварений шов, зварне з'єднання, або дієсловом зі значенням зварювати.

Основними джерелами утворення омонімів називають:

- 1) розмежування декількох значень багатозначного слова;
- 2) зміна слів, які раніше звучали по-різному, їхня конвергенція;
- 3) запозичення з різних джерел.

Висновки до 2 розділу

Підводячи підсумок аналізу семантичних досліджень у термінології, можна сказати, що термінологія, представляючи собою систему, подібну за своєю організацією до системи загальнолітературної мови, однак характеризується особливими структурно-семантичними відносинами.

Ці відносини в термінології припускають реалізацію синонімії, полісемії, антонімії й омонімії всередині терміносистем, але водночас зумовлюють специфічний характер протікання цих процесів, які, як правило, є властивими терміносистемам на початковому етапі їхнього формування.

Фактично, категоріальна багатозначність є різновидом регулярної полісемії, яка широко досліджена на матеріалі загальноповсякденної лексики, а також цілого ряду галузевих термінологій. Подібна семантична особливість є мовною універсалією, як для літературних мов, так і для підмов для спеціальних цілей, і підтверджує схожість когнітивних процесів у повсякденному житті й науковій діяльності. Цей тип багатозначності говорить про те, що термінологічні одиниці ґрунтуються на лексичних одиницях загальноповсякденної мови, для яких багатозначність є закономірним фактом.

Термінологічна багатозначність утворюється, якщо в результаті розщеплення значення терміна або перенесення найменування на інше поняття в семантичній структурі отриманих термінів зберігається загальна головна схема.

Водночас у процесі утворення нових термінів за допомогою метонімічних переносів, як старий термін, так і утворений від нього новий, часто залишаються в одній підмові, і зв'язок між ними досить очевидний. Це спричиняє сумніви щодо можливості однозначного віднесення такого явища до омонімії або полісемії, і в термінологічній практиці й теорії прийнято вважати використання однієї лексеми для утворення двох пов'язаних понять у межах однієї термінології полісемією.

У сучасному науковому дискурсі процес утворення полісемічних термінів відбувається, у тому числі, завдяки метафоричним переносам. Широко використовується в науковому, зокрема, економічному дискурсі, і метонімія. Це часто призводить до виникнення багатозначних термінів.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІСЕМАНТИЧНИХ ТЕРМІНІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

3.1. Основні способи перекладу термінологічних одиниць

Переклад галузевих термінологічних одиниць є однією з найактуальніших проблем сучасного перекладознавства, що зумовлюється, перш за все складною онтологією поняття «термін». На сучасному етапі у лінгвістиці немає однозначного визначення поняття «термін» [65, с. 2].

Під поняттям «термін» розуміють емоційно нейтральне слово (словосполучення), що точно передає назву поняття чи явища певної галузі науки чи техніки. Терміни можуть вступати в синонімічні відношення: одне і те саме поняття (чи предмет) іноді позначають різними термінами: subscriber, user – абонент, screen, shield – екран, trolley, truck, bogie, dolly – візок. Ці явища – багатозначність та синонімія – заперечують функціонування терміна. Однак розуміння конкретної предметної ситуації певної науково-технічної галузі, уможливорює правильне тлумачення та переклад термінологічної одиниці.

З-поміж розмаїття визначень поняття «переклад» вирізняється тлумачення Я. І. Рецкера: «Переклад – це точне відтворення оригіналу засобами іншої мови зі збереженням єдності змісту і стилю» [61, с. 47]. Цим переклад відрізняється від простого відтворення, у якому можна передавати зміст іноземного тексту, випускаючи другорядні деталі і не турбуючись про збереження стилю. «Загальнонаукова та загальнотехнічна лексика складається зі слів, словосполучень, спеціальних утворень, спеціальних зворотів та кліше, які використовуються для вираження зав'язків та відношень між термінованими поняттями та об'єктами, а також для вираження якісних, кількісних та інших оцінних характеристик при диференціації та класифікації загальнонаукових та загально технічних понять» [37, с. 213].

Наведемо приклади загально технічних і загальнонаукових слів, які використовують у певних галузях для опису різноманітних процесів та явищ: to call up data from memory – визивати дані з пам'яті; to retrieve data – вибирати,

відшукувати дані; to be alive – знаходитися під напругою; to draw current – випрямляти струм; to deenergize something – вимикати напругу; to step up voltage – підвищувати напругу.

Теорія перекладу описує різні форми стилістичної адаптації при перекладі текстів, що належать до певного функціонального стилю. Подібна адаптація зумовлена не тільки мовними відмінностями, про які вже йшла мова.

Стилістична адаптація при перекладі може стати необхідною й у плані тих стилістичних ознак, що одночасно визначаються в аналогічних стилях вихідної мови й мови перекладу. «Одна й та сама стилістична риса може різною мірою виявлятися в кожній з мов та її присутність в оригіналі ще не означає, що вона може бути просто передана в тексті перекладу» [39, с. 164]. А тому стилістична адаптація – це один із механізмів перекладу, який необхідно враховувати. Для науково-технічного стилю як в англійській, так в українській мові характерне прагнення до чіткості та точності викладення, характерні відмови від непрямих, описових позначень об'єктів, є типовим широке використання штампів та стереотипів спеціальної лексики. Однак більш детальний аналіз показує, що чіткість у використанні термінів та звичних формулювань, в цілому, більш природна для українського науково-технічного стилю, ніж для англійського.

Тому перекладач нерідко відчуває себе зобов'язаним здійснити «стилістичне виправлення» оригіналу, вводить замість парафрази точний термін, пояснює, що конкретно мається на увазі, замінює авторський зворот більш звичним штампом.

Прагнення ввести в текст стилістичні іншомовні елементи є одним з найпоширеніших випадків стилістичної адаптації під час перекладу науково-технічної літератури. Наведемо приклад перекладу, де замість нестандартного опису в оригіналі використовуються стереотипні формулювання: We shall discover in the succeeding sections of this chapter that... (укр.: В наступних розділах цієї глави буде показано, що...).

Для науково-технічного стилю характерна об'єктивно-описова манера викладу, коли відсутні емоційність та стилістична окраса, але в англійських наукових текстах трапляються емоційні епітети, образні та фігуральні висловлювання, риторичні питання та інші стилістичні прийоми, які забарвлюють мовлення. Такі порушення стилістичної єдності тексту менш природні для науково-технічних матеріалів в українській мові.

Аналіз перекладів засвідчує, що перекладачі прагнуть до стилістичної адаптації тексту, який перекладають, не звертаючи увагу на емоційно-стилістичні елементи оригіналу, що здаються їм недоречними в «серйозному» науковому тексті.

Л. І. Павлова серед основних прийомів перекладу термінів-словосполучень розрізняє:

1) переклад за допомогою українських слів і виразів, які калькують слова і вирази англійської мови: *single-arm semaphore* – однокрилий семафор, *single-row engine* – однорядковий двигун, *high-voltage switch* – високовольтний вимикач, *low-noise engine* – малошумний двигун;

2) переклад за допомогою використання родового відмінка: *direct current system* – система постійного току, *control-surface cable* – трос керування;

3) переклад за допомогою використання різних прийменників: *pressure oil gun* – шприці для подачі масла під тиском, *data processing equipment* – обладнання для оброблення даних;

4) переклад одного з членів словосполучення групою пояснювальних слів: *high aluminium cement* – цемент з великим вмістом глинозему, *single-timelag servo* – система спостереження з одним постійним часом, *needle-beam underpinning* – підведення фундаменту з підтримуванням стіни за допомогою горизонтальних балок-підпорок;

5) переклад з зміною порядку компонентів атрибутивної групи: *battery-charging motor generators* – мотори-генератори, підзаряджувальні батареї, *automobile repair plant construction project* – проект будівництва авторемонтного заводу [54, с. 20].

Значна кількість наукових термінів у багатьох мовах утворюється через зміну значень слів загальнолітературної мови й термінів, запозичених з інших галузей науки і техніки. В українській мові прикладами таких термінів можуть бути такі одиниці як крило літака, черевик гальма, а в англійській мові: *arm* – важіль, *wing* – крило (літака).

Для термінотворення характерно те, що при переході загальноживаного слова у термінологію об'єкт термінологізації завжди має спільну ознаку з предметом чи явищем, назва якого використовується як термін. При перекладі таких термінів слід пам'ятати, що ознака, яка береться для характеристики предмета і є основною для перенесення назви, може бути випадковою, оскільки, на відміну від інших способів термінотворення, доводиться не створювати термін, а вибирати вже існуюче слово, значення якого відображає одна з кількох ознак, що репрезентує предмет загалом.

Основним із видів термінотворення є зміна значення слова, тобто залучення механізмів семантичної деривації: метафори – перенесення значення за подібністю прикмет (зовнішньою, внутрішньою, кольоровою); метонімії – перенесення значення за суміжністю (просторовою, причинно-наслідковою, часовою); розширення – узагальнення, набуття терміном ширшого значення; звуження – набуття терміном вузького значення [36, с. 195].

Побутують терміни, утворені за схожістю функцій (для окреслення поняття використовується слово, що позначає предмет, функції якого схожі з функціями об'єкта термінологізації), наприклад: слово *wing*, як і в українській крило, послужило основою для створення терміна, що позначає одну з головних частин літака, призначену для створення підйомної сили при поступовому русі літака, слово *leg* (українське нога) сприяло появі терміна зі значенням одна з підпор літака, що передбачає колесо, амортизатор і підкоси.

В основі цього способу термінотворення лежить звичайна схожість чи аналогія між функцією, яка виконується людиною або частиною її тіла, і функцією для виконання якої призначається машина або механізм. Наявні терміни, утворені за суміжністю понять – для вираження термінологізованого поняття використовується слово, яке так чи інакше пов'язується з вихідним. Наприклад: термін *tare*, як і український термін тара, служить для позначення не тільки самого упакування, але й ваги. Певна кількість технічних термінів утворена за допомогою синекдохи: *engine* означає двигун і паровоз, *motor* – мотор і автомобіль.

Це говорить про те, що для грамотного перекладу замало одного практичного знання мови та галузі, до якої належать тексти, що перекладаються. Труднощі, що виникають при перекладі термінів, пов'язані з недоліками, властивими наявним термінологічним системам, а відсутністю чітких механізмів перекладу.

До найбільших проблем термінології належать явища термінологічної синонімії та полісемії. Під полісемією (багатозначністю) розуміємо наявність у одного й того ж слова декількох пов'язаних між собою значень, що зазвичай виникають в результаті взаємодії та розвитку первинного значення цього слова.

Полісемантичними термінами можуть бути як вузькоспеціальні терміни, так і широко вживані, що можуть мати два і більше значень навіть у межах однієї терміносистеми. Наприклад: *agreement* – угода, домовленість, контракт; *currency* – грошова одиниця, грошовий знак; *customer* – клієнт, покупець; *word* – слово, мова, розмова, повідомлення, обіцянка тощо.

Це спонукає вдаватися до контекстуального перекладу, який передбачає: визначення терміна, що перекладається, за контекстом; вибір відповідного контекстуально- еквівалентного терміна.

Переклад за допомогою лексичного еквіваленту, тобто передача постійної лексичної відповідності, яка повністю співпадає зі значенням терміна, є ефективним лексичним способом перекладу термінів будь-якої галузі. Деякі англійські терміни справді однозначні і перекладаються абсолютним еквівалентом, наприклад: *secretary* – секретар (працівник офісу, в обов'язки якого входить обробка документів, планування зустрічей, організація різних заходів та ін.), *self-administration* – самоврядування, *temporary employment* –

тимчасова зайнятість, *working-age population* – населення працездатного віку [52, с. 3]. Проте, подекуди неможливо віднайти абсолютні еквіваленти. Якщо зміст поняття частково відображений у тексті, то допускається заміна абсолютного еквівалента відносним. Під відносним еквівалентом розуміють термін, який виражає поняття, родово щодо поняття, яке виражене терміном.

Відносний еквівалент може використовуватися лише в такому контексті, який дає змогу відновити видові ознаки об'єкта. Відносні еквіваленти застосовують у тому разі, якщо абсолютний еквівалент виявляється занадто громіздким. Наприклад, абсолютним еквівалентом англійського терміна *share without par value* є акція без номінальної вартості, а відносним може бути просто акція (якщо контекст дозволяє).

У наш час активно налагоджуються міжкультурні відносини в різних сферах людської діяльності, що спричиняє інтенсивну появу мовних запозичень. Спосіб запозичення термінів без перекладу реалізується через транскрипцію або транслітерацію: б'юрглери (*burglary*), фелонія (*felony*), гендер (*gender*), девіантність (*deviance*), стратифікація (*stratification*), а також численні латинські словосполучення: ад хок (*ad hoc*), де факто (*de facto*), де юре (*de jure*).

Хоча в українській мові існують еквіваленти певних англійських слів, вони не будуть повною мірою передавати зміст англійських понять. Наприклад, українське лексична одиниця *стать* в англійській мові має два еквіваленти – *sex* і *gender*, однак ці лексичні одиниці не є синонімами. І для розмежування значення цих лексичних одиниць використання в лексичному складі української мови терміна *гендер* доволі обґрунтоване.

Такий метод є необхідним в окремих ситуаціях та не рекомендується для широкого застосування, оскільки часто відбувається надмірне запозичення, тоді як у мові вже функціонує еквівалент терміна.

Під час транскодування літерами може передаватися вся форма або більша її частина. Іноді застосовується змішане транскодування, коли більша частина транскодованого слова відбиває його звучання, проте водночас передаються й деякі елементи його графічної форми [13, с. 2].

Як зазначає Л. Білозерська, транскодування термінів відбувається в тих випадках, коли в мові відсутнє відповідне поняття та відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не може дібрати слово або слова в мові перекладу, які б адекватно передавали зміст поняття та задовольняли вимоги термінотворення. Оскільки у процесі транскодування слово має одне значення, то такий спосіб перекладу доцільно застосовувати, коли в мові перекладу необхідно створити чітко однозначний термін [11, с. 18].

Останнім часом почастишали випадки, коли такі способи перекладу термінів не мають логічних підстав існування. Так, наприклад, нещодавно з'явилися такі псевдо-терміни, як атітьюди (*attitudes*), структурація

(structuration), егалітарний (Egalitarian), детермінація (determination). Використання таких термінів не є обґрунтованим, адже в українській мові є точні еквіваленти, які чітко відображають сутність англійських концептів (агенти / суб'єкти, установки, структурування, рівний / рівноправний, визначення).

Наступним методом перекладу термів є калькування, що передбачає наявність двосторонніх міжмовних відповідностей між лексичними одиницями. Іноді калькування є основним способом перекладу термінологічної лексики. Так, наприклад, термін *benchmark* означає вихідні дані, на які керівництво компанії звертає увагу, коли формує стратегії діяльності компанії. Терміном *benchmarking* зазвичай виражається процес виявлення головних стратегічних показників та визначення цільових значень цих показників на основі стратегічних завдань. Означене поняття вже закріпилося в економічній терміносистемі української мови. За допомогою калькування можна перекласти такі термінологічні одиниці як: *discontinuity* – припинення діяльності, *provision* – постачання, *temporary difference* – тимчасова різниця, тощо.

Для перекладу термінів використовується також прийом описового перекладу (експлікація). Описовий переклад – це такий прийом передачі нових лексичних елементів вихідної мови, коли простий термін замінюється в мові перекладу словосполученням, яке адекватно передає його зміст [31, с. 36]. Такий переклад, як правило, представлений в тлумачних словниках.

Прикладами описового методу можуть бути: *basic earnings per share* – чистий прибуток у розрахунку на акцію, *market auction* – торгівля цінними паперами тощо. На думку Е. Акопової, недоліком описового перекладу є його громіздкість, яка значно ускладнює текст [4, с. 22]. В. Борщовецька наголошує, що описове словосполучення порушує таку вимогу до термінів, як стислість (а тому такі багатослівні терміни не мають дериваційного потенціалу, тобто, від них важко, якщо загалом можливо, утворювати похідні терміни [13, с. 5].

Інверсія – переклад зі зміною порядку компонентів словосполучення – є ще одним способом перекладу термінів. [57, с. 20–21], наприклад: *cartographical production's publication* – видання картографічної продукції, *spatial data's updating* – оновлення просторових даних.

Серед способів перекладу безеквівалентних термінів виокремлюють також метод конкретизації. Методом конкретизації вважається використання під час перекладу слова з вужчим предметно-логічним значенням ніж в англійській мові. Наприклад, *quadrangle name* – номенклатура, *state plane coordinates* – державна система координат. Цей спосіб перекладу зумовлений відсутністю повної відповідності між словами з широкою семантикою англійської мови в українській мові. Зазвичай у словниках подано кілька варіантних відповідників, кожне з яких передає лише одне з значень іншомовного слова.

Під час перекладу безеквівалентних термінів можливе використання декількох прийомів перекладу одночасно: калькування та транслітерація або транскрипція; транскрипція та описовий переклад тощо. Перекладаючи багатокомпонентні терміни, необхідно встановити ключове слово та внутрішні смислові зв'язки [55, с. 49].

Як стверджував В. Коптілов, переклад складних термінів передбачає два етапи: аналітичний та синтетичний. Важливим під час перекладу словосполучень є саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. У цьому випадку необхідно правильно визначити компоненти складної термінологічної одиниці, оскільки ними можуть бути не лише слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміна [34, с. 85]. Контекст також має бути врахований в процесі перекладу термінологічних одиниць. Тлумачні словники або довідкові джерела можуть стати у нагоді в тлумаченні існуючого значення терміна.

Проблема неточного перекладу термінів має низку причин. По-перше, вибір невідповідного для кожного конкретного випадку значення будь-якого слова (зазвичай іменника). Ця помилка є найбільш поширеною. Наприклад: *government control* часто перекладається словосполученням державний контроль, хоч правильним варіантом є державне врегулювання. Іноді неправильний переклад дається не одному слову в конструкції, а всьому словосполученню, наприклад, *a public services revolution* перекладається як революція в побутових послугах замість реорганізація у сфері побутових послуг, *work pressure* – як робочий тиск замість вимоги до персоналу.

По-друге, терміни, особливо вузькоспеціалізовані, часто зрозумілі лише фахівцям певної галузі.

По-третє, іноді причиною помилки є неякісний підрядковий переклад, що є наслідком вищезгаданого та / або неухважність й відсутність ретельного лексико-семантичного аналізу терміна, а також його контекстуального значення.

Можна зробити висновок, що переклад термінів становить ядро науково-технічного перекладу, тому важливо знати особливості перекладу цього пласта лексики для досягнення максимальної еквівалентності. Під час перекладу термінів необхідно використовувати певні прийоми.

Найбільш часто використовуються калькування, транслітерація, описовий переклад, інверсія тощо. Можливі варіанти використання кількох прийомів перекладу одночасно. У процесі перекладу термінів необхідно опиратися на контекст та враховувати особливості спеціалізації.

3.2 Багатозначність термінів та специфіка їхнього перекладу

За допомогою терміна можна чітко й коротко передати суть і зміст предмета, який позначається. Для нього характерна співвіднесеність з певним поняттям і прагнення до однозначності в межах однієї термінології, тому багато англійських термінів мають постійні лексичні відповідності в українській мові.

Наприклад: *depositor*—вкладник, *income* — дохід. Є кілька прийомів перекладу атрибутивних словосполучень: дослівний переклад (калькування), транскрипція і транслітерація, семантичний еквівалент або функціональний аналог, експлікація, поєднання декількох прийомів перекладу, повне копіювання англійського словосполучення.

Дослівний переклад (калькування) полягає в перекладі частин слова або словосполучення з подальшим з'єднанням частин. Часто визначальна частина терміна може передаватися прикметником, також можлива зміна послідовності проходження компонентів, а смислові зв'язки можуть передаватися за допомогою прийменників.

Наприклад: *mortgage tax*— іпотечний податок, *acquisition price*— ціна придбання, *income statement* — звіт про доходи, *retail branch network* — мережа роздрібних філій.

Транскрипція являє собою передачу англійського слова на мову через відтворення за допомогою українських літер його звукового вигляду (фонемного складу), а транслітерація — передача англійського слова українською мовою, відтворюючи його графічну форму (буквеного складу) за допомогою української абетки. Такі прийоми використовують для передачі назв фірм, корпорацій та інших організацій.

Наприклад: *Special Systems Industry* — Спешел СІСТЕМЗ Індастрі. Якщо в назві організації є загальноживані слова, то вони можуть передаватися транскрипцією, транслітерацією, калькуванням або семантичним еквівалентом.

Наступний засіб перекладу термінів— семантичний еквівалент або функціональний аналог. Цей прийом передбачає використання реально наявних українських слів, які повністю або частково відображають значення англійського терміна.

Наприклад, для словосполучення *capital productivity* в українській мові є термін фондовіддача. Експлікація (описовий переклад) використовується в тому випадку, якщо неможливо підібрати еквівалент у мові, якою здійснюється переклад. Цей засіб полягає в передачі значення слова за допомогою його опису, пояснення.

Словосполучення *market auction* можна перекласти за допомогою описового перекладу, як торгівля цінними паперами методом аукціону.

Можливо поєднання декількох прийомів перекладу одночасно: використовувати калькування і транслітерацію або транскрипцію; транскрипцію й описовий переклад; транскрипцію, калькування і функціональний аналог; калькування, транскрипцію й описовий переклад.

Наприклад: quality control engineering - техніка контролю якості. За умови повного копіювання англomовного словосполучення термін передається латиницею.

Під час перекладу багатокomпонентних термінів необхідно встановити ключове слово і внутрішні смислові зв'язки.

Наприклад, якщо перекладати термін immovable property gains tax, то спочатку перекладаємо ключове слово tax — податок, потім gains — прибуток і словосполучення immovable property — нерухоме майно.

У підсумку маємо податок на прибуток від нерухомого майна. У якості рекомендацій під час перекладу термінів необхідно спиратися на контекст. Тлумачний словник або довідкове джерело можуть допомогти пояснити значення терміна.

Наприклад, слово rate означає ставка в словосполученні interest rate, але в словосполученні inflation rate вживається в значенні рівень.

Також необхідно враховувати географічні та країнознавчі реалії, вміти правильно підібрати лексичну відповідність терміна або скористатися калькою в тому випадку, коли еквівалент у мові перекладу відсутній, перевірити використання того чи іншого англійського терміна в оригіналі, перш ніж впроваджувати його в текст перекладу.

Висновки до 3 розділу

Отже, можна зробити висновок, що під час перекладу термінів необхідно враховувати сферу їх застосування й контекст, а також смислові зв'язки між компонентами в термінах-словосполученнях.

Серед основних способів перекладу термінологічних одиниць можна виділити такі як: еквівалентний переклад, дослівний переклад (калькування), транскрипцію і транслітерацію, переклад за допомогою семантичного еквівалента або функціонального аналогу, експлікацію, поєднання декількох способів перекладу, повне копіювання англomовного словосполучення.

Необхідно звертати увагу на той факт, що термін функціонує в тексті, отже, під час перекладу англійського терміна українською мовою необхідно використовувати спеціалізовані словники, а також враховувати роль контексту і правильно застосовувати перекладацькі прийоми.

Можна зробити висновки, що всередині кожної з категорій термінологічної багатозначності можуть існувати різні підвиди, що вимагають подальшого вивчення. Перспективними вважаються дослідження, спрямовані на виявлення зв'язку концептуалізації предметно-понятійної галузі й багатозначності термінів, опис принципів розщеплення семантики термінів.

Вивчення особливостей функціонування термінів одночасно в більш широкому й більш вузькому значеннях, а також використання термінів у різних професійних контекстах може дати змогу встановити нові випадки багатозначності термінів.

Термінологічні системи розглядаються як певна кількість впорядкованих термінів з тісними взаємозв'язками між ними, що відображають відносини між поняттями, які вони номінують. Довгий час вони досліджувалися без урахування конкретного мовного оточення, мовної ситуації, жанру висловлювання. Такий підхід породжував проблему визначення меж термінологічного поля.

У сучасних умовах є важливим вивчення термінології в природних умовах її функціонування, тобто в процесі професійного спілкування. У зв'язку з цим є доцільним підійти до проблеми виділення терміносистеми, з огляду на критерій текстової спільності термінів, які в ній функціонують.

Крім того, інформаційна функція терміна, його комунікативна активність дають змогу розглядати терміносистему як основу організації спеціального тексту, вивчати сукупність термінів тієї чи іншої наукової галузі в мікро- і макроконтексті, з урахуванням особливостей функціонування в мові. Відмінності в контекстуальному оточенні можуть слугувати цілком надійним критерієм розмежування омонімічних термінів і різних значень полісемантичних термінів.

Можна зробити висновок, що переклад термінів становить ядро науково-технічного перекладу, тому важливо знати особливості перекладу цього пласта лексики для досягнення максимальної еквівалентності. Під час перекладу термінів необхідно використовувати певні прийоми.

У процесі перекладу наукових термінів найчастіше використовуються калькування, транслітерація, описовий переклад, інверсія тощо. Можливі варіанти використання кількох прийомів перекладу одночасно. У процесі перекладу термінів необхідно опиратися на контекст та враховувати особливості спеціалізації.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Однією з актуальних проблем термінознавства є проблема багатозначності терміна. Застосування однієї лексичної форми для найменування декількох понять, особливо тих, які належать до однієї предметної галузі, веде до багатозначності й неточності значення терміна, ускладнюючи спілкування фахівців і вчених. Значення багатозначного слова об'єднуються в семантичну єдність завдяки відносинам між ними на основі загальних семантичних асоціацій.

Під полісемією розуміємо одночасне існування в семантичній структурі слова декількох значень, що знаходяться між собою у відносинах семантичної похідності. У науковій літературі тривалий час велися дискусії стосовно визначення поняття полісемії. Спочатку вона розглядалася як багатозначність терміна. Потім існувала думка, що багатозначність не властива термінології внаслідок чіткої обмеженості й визначеності наукових й технічних понять. Вважалося, що якщо одна лексична форма використовується для називання декількох спеціальних понять, то значення відповідних термінів будуть також чітко обмежені. Тому такі форми слід вважати не значеннями одного терміна, а омонімічними термінами. Як правило, належність таких термінів до різних спеціальних підмов сприяє відчуженню їхніх значень і утвердженню їх як омонімів.

Фактично, категоріальна багатозначність є різновидом регулярної полісемії, яка широко досліджена на матеріалі загальноповсякденної лексики, а також у ряді галузевих термінологій. Отже, подібна семантична особливість є мовною універсалією, як для літературної мови, так і для галузевих терміносистем, що підтверджує схожість когнітивних процесів у повсякденному житті й науковій діяльності. Цей тип багатозначності залежить від того, чи утворені такі терміни за прикладом лексичних одиниць загальноповсякденної мови, для яких багатозначність є закономірним фактом.

Термінологічна багатозначність утворюється, якщо в результаті розщеплення значення терміна або перенесення найменування на інше поняття, в семантичній структурі отриманих термінів зберігається загальна головна ознака.

Водночас під час утворення нових термінів за допомогою метонімічних переносів, як старий термін, так і утворений від нього новий, часто залишаються в одній терміносистемі, і зв'язок між ними досить очевидний. Це спричиняє сумніви щодо можливості однозначного віднесення такого явища до омонімії або полісемії, і в термінологічній практиці й теорії прийнято вважати використання однієї лексеми для утворення двох пов'язаних понять у межах однієї термінології полісемією.

У сучасному науковому дискурсі процес утворення полісемічних термінів відбувається, у тому числі, й за допомогою метафоричного перенесення значення. Метонімія також широко використовується в науковому дискурсі.

Отже, можна вважати, що у термінології існує як омонімія, так і полісемія. Їхня спільність полягає в тому, що одна лексична форма використовується для назви декількох різних понять, але в іншому випадку ця різниця або недостатньо чітко, або взагалі не усвідомлюється. Це явище виникає з двох основних причин, а саме: поява нового поняття, що має подібні риси з поняттям, яке номінується терміном, а також розвиток і видозміна поняття, що викликає необхідність у розщепленні семантики. В обох випадках необхідною умовою є наявність загальних схем у поняття, що виражаються однаковою лексичною формою. За цією формою закріплюється кілька значень, кожне з яких є вираженням відповідного поняття.

Процес розщеплення значення терміна й відчуження значень відбувається істотно швидше, якщо виражені однією лексичною формою поняття перебувають в різних сферах вживання. Розщеплення значення терміна може відбуватися й у тому випадку, коли одне поняття розглядається в різних аспектах.

Є низка критеріїв розмежування полісемії й омонімії. Згідно з найбільш поширеною точкою зору, має місце можливість застосування семантичного критерію, що ґрунтується на семантичній похідності значень багатозначного слова. За наявності семантичного зв'язку між значеннями йдеться про полісемантичне слово, за браком такого зв'язку – про омонім.

Серед інших критеріїв розмежування омонімії й полісемії можна назвати словотвірний, синтаксичний, дистрибутивний (враховує правила синтаксичної й лексичної сполучуваності слова), а також синонімічний і антонімічний. Деякі дослідники вважають за необхідне поєднання критеріїв або ж застосування всього комплексу згаданих критеріїв для розмежування вищезгаданих одиниць. Більш надійним способом визначення багатозначності терміна є метод вивчення особливостей функціонування термінів у різних, зокрема, спеціальних текстах.

Можна зробити висновки, що всередині кожної з категорій термінологічної багатозначності можуть міститися різні підвиди, що вимагають подальшого вивчення. Перспективними є дослідження, спрямовані на виявлення зв'язку концептуалізації предметно-понятійної галузі й багатозначності термінів, опис принципів розщеплення семантики термінів.

Вивчення особливостей функціонування термінів одночасно в більш широкому й більш вузькому значеннях, а також використання термінів у різних професійних контекстах може дати змогу встановити нові випадки багатозначності термінів.

У сучасних умовах є важливим вивчення термінології в природних умовах її функціонування, тобто в процесі професійного спілкування. У зв'язку з цим є доцільним підійти до проблеми виділення терміносистеми, з огляду на критерій текстової спільності термінів, що входять до неї.

Крім того, інформаційна функція терміна, його комунікативна активність дають змогу розглядати терміносистему як основу організації спеціального тексту, вивчати сукупність термінів тієї чи іншої наукової галузі в мікро- і макроконтексті, з урахуванням особливостей функціонування в мові. Відмінності в контекстуальному оточенні можуть слугувати цілком надійним критерієм розмежування омонімічних термінів і різних значень полісемантичних термінів.

Переклад галузевих термінологічних одиниць є однією з найактуальніших проблем сучасного перекладознавства, що зумовлюється, перш за все, складною онтологією поняття «термін».

Для науково-технічного стилю як в англійській, так в українській мові характерне прагнення до чіткості та точності викладення, характерна відмова від непрямих, описових позначень об'єктів, є типовим широке використання штампів та стереотипів спеціальної лексики. Однак більш детальний аналіз показує, що чіткість у використанні термінів, в цілому, більш природна для українського науково-технічного стилю, ніж для англійського.

Аналіз перекладів засвідчує, що перекладачі прагнуть до стилістичної адаптації тексту, який перекладається, не звертаючи увагу на емоційно-стилістичні елементи оригіналу, що здаються їм недоречними в «серйозному» науковому тексті.

У процесі перекладу термінологічних одиниць необхідно враховувати сферу їх застосування й контекст, а також смислові зв'язки між компонентами в термінах-словосполученнях.

Серед основних способів перекладу термінологічних одиниць можна виділити такі як: еквівалентний переклад, дослівний переклад (калькування), транскрипцію і транслітерацію, переклад за допомогою семантичного еквівалента або функціонального аналогу, експлікацію, поєднання декількох способів перекладу, повне копіювання англійського словосполучення.

Варто зазначити, що необхідно звертати увагу на той факт, що термін функціонує в тексті, отже, під час перекладу англійського терміна українською мовою необхідно використовувати спеціалізовані словники, а також враховувати роль контексту і правильно застосовувати перекладацькі прийоми.

Перспективний напрямок подальших досліджень вбачається в комплексному вивченні полісемантичних термінів під час їх реалізації у

фахових і нефахових дискурсах. Крім того, перспективним є поширення використаної в дослідженні методики аналізу на компаративні студії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авакова Л. А. Структурно-семантичний і функціональний аналіз терміносистеми «Шахи»: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Майкоп, 2006. 200 с.
2. Авербух К. Я. Загальна теорія терміна. М. : Изд-во МГОУ, 2006. 252 с.
3. Авербух К. Я. Стандартизація термінології: деякі підсумки і перспективи (до 50-річчя діяльності по стандартизації термінології). Науково-технічна інформація. 1985. № 3. С. 1-8.
4. Аكوпова Э. Л. Безэквивалентные термины и способы их перевода. Э. Л. Аكوпова. М. : 2000. 326 с.
5. Алексеева Л. М. Проблеммы термина и терминологии: уч. пос. Пермь : Пермський ун-т, 2004. 120 с.
6. Алефіренко Н.Ф. Теорія мови. Вступний курс: навч. посібник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів. М. : Академія, 2007. 368 с.
7. Апресян Ю.Д. Вибрані праці. Том I. Лексична семантика (синонімічні засоби мови). М. : Видавнича фірма «Східна література» РАН, 1995. 472 с.
8. Апресян Ю. Д. Про регулярну багатозначність. Відділення літератури і мови. Т. XXX. Вип. 6. М. : 1971. С. 509-523.
9. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М. : УРСС, 2004. 576 с.
10. Ахманова О. С., Тер-Мкртчян С.А. Научное определение как лингвистическая семиотическая проблема. Проблематика определений терминов у словарях разных типов. 1976. С. 57–63.
11. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад. Навчальний посібник. Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. Вінниця : Нова книга, 2010. 232 с.
12. Блинова О. И. Термин и его мотивированность. Терминология и культура речи. М. : Наука, 1981. С. 28–37.
13. Борщовецька В. Д. Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики: Автореф. Дис. ... канд. пед. наук : В. Д. Борщовецька. К., 2004. 20 с.
14. Брагина А. А. Значение и оттенки значения в термине. Терминология и культура речи. М. : Наука, 1981. С. 37–47.

15. Веселов П. В. Виправданий випадок синонімії в термінології. Мова. 1969. № 5. С. 77-81.
16. Глушко М.М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования. М. : 1974. С. 31–34.
17. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учебное пособие для филолог. спец. вузов. М. : Высш. шк., 1987. 104 с.
18. Головин Б. Н. О некоторых задачах и тематике исследования научной и научно-технической терминологии. Ученые записки. Вып. 114. Сер. лингвистическая. Горький : Изд-во Горьковского ун-та, 1970. С. 17–27.
19. Грамматика: в 2 томах. Гл. ред. Н.Ю. Шведова. М. : Наука, 1980. Т. 1. 784 с.
20. Гриньов С. В., Лейчик В. М. До історії вітчизняного термінознавства. Науково-технічна інформація. 1999. Сер. 1. № 7. С. 1-13.
21. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. Исследования по терминологии. М. : Наука, 1971. С. 7–67.
22. Даниленко В. П. Терминология: опыт лингвистического описания. М. : Наука, 1977. 246 с.
23. Даниленко В. П. Терминология современного языка науки. Терминоведение и терминография в индоевропейских языках. Владивосток : 1987. С. 32–35.
24. Денисов П. Н. Деякі лінгвістичні аспекти термінології. Мова у школі. 1965. № 6. С. 10-15.
25. Діброва Є.І. Сучасна українська мова. Теорія. Аналіз мовних одиниць: Підручник для студ. вищ. навч. закладів: у 2 ч. М. : Академія, 2002. 540 с.
26. Єлісеєва В. В. Лексикологія англійської мови. СПб . : СПбГУ, 2003. 44 с.
27. Іванов А. В. Метамова фонетики і метрики: Монографія. Архангельськ : Поморський державний університет, 2004. 341 с.
28. Как работать над терминологией. Основы и методы. М. : Наука, 1968. 76 с.
29. Калінін А. В. Лексика української мови. 3-є вид. М. : Вид-во МГУ, 1978. 232 с.
30. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов. М. : Наука, 1977. 167 с.

31. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі та жанрово-стилістичні проблеми. В. І. Карабан. Вінниця : Нова книга, 2002. 407 с.
32. Козлова Г. В. Полісемія науково-технічного терміна (на матеріалі сучасної англійської мови): Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Ленінград: 1980. 180 с.
33. Комарова З. І. Семантична структура спеціального слова і її лексикографічний опис. Свердловськ : Вид-во Уральського ГУ, 1991. 156 с.
34. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. В. В. Коптілов. К., 2003. 185 с.
35. Котелова Н. З. К вопросу о специфике термина. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М. : Наука, 1970. С. 122–126.
36. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. К. : Академія, 2002. 368 с.
37. Крупное В. Н. Курс перевода. Английский язык. В. Н. Крупное. М. : Международные отношения, 1979. 204 с.
38. Кулікова І. С., Салміна Д. В. Введення в металінгвістику (системний, лексикографічний та комунікативно-прагматичний аспекти лінгвістичної термінології). СПб. : САГА, 2002. 352 с.
39. Кунцевич В. Н. Грамматические трудности перевода. В. Н. Кунцевич. Минск : МГЛУ, 2001. 189 с.
40. Кутина Л. Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем. Лингвистические проблемы научно-технических терминологий. М. : Наука, 1970. С. 82–94.
41. Лейчик В. М. Новое в советской науке о терминах (обзор тематических сборников ИРЯ АН СССР). Вопросы языкознания. 1983. № 5. С. 118–127.
42. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. М. : КомКнига, 2006. 256 с.
43. Лейчик В.М., Шелов С.Д. Соизмеримость научных теорий и анализ терминологических определений. Научно-техническая информация. Сер. 2. 1991. № 8. С. 9–15.
44. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В.Н. Ярцева. М. : Советская энциклопедия, 2003. 685 с.
45. Ліпатов А. Т. Метамова лінгвістики: таксономія і кодифікація лінгвістичних термінів. Лінгвістика під кінець ХХ століття: підсумки та перспективи: Тези міжнародної конференції. М. : Філологія, 1995. Т. II. С. 315-316.

46. Лотте Д. С. Образование системы научно-технических терминов. Основы построения научно-технической терминологии. М. : 1961. С. 72–74.
47. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. М. : Изд-во АН СССР, 1961. 159 с.
48. Марінова Є. В. Терміни «Синонім» і «Варіант слова» і їх похідні в спеціальній лінгвістичній літературі. Питання термінології: Міжвузівський збірник. Ниж. Новгород : Вид-во ННДУ, 1993. С. 93-102.
49. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: Учеб. для филол. спец. вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Высшая школа, 1987. 272 с.
50. Мишланова С. Л. Метафора в поле термина (на материале медицинских текстов). Фатическое поле языка (памяти профессора Л. Н. Мурзина): Межвуз. сб. научн. трудов. Пермь : Изд-во Пермского ГУ, 1998. С. 76–83.
51. Моисеев А. И. О языковой природе термина. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М. : Наука, 1970. С. 127–138.
52. Носенко Н. А. Пособие по переводу научно-технической литературы. Н. А. Носенко. М. : Высшая школа, 2007. 349 с.
53. Ольшанський І. Г. Лексична полісемія: можливості та перспективи її дослідження з когнітивних позицій. Матеріали Другої міжнародної школи - семінару з когнітивної лінгвістики, 11 - 14 вересня 2000 У 2 ч. Ч. 2. Тамбов : Вид-во ТГУ ім. Г. Р. Державіна, 2000. 261 с.
54. Павлова Л. И. Курс перевода. Л.И. Павлова. Минск : МГЛИИЯ 1982. 346 с.
55. Письменный перевод специальных текстов. Учебное пособие. Е. А. Мисуно, И. В. Баценко, А. В. Вдовичев, С. А. Игнатова. М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. 256 с.
56. Прибытова Л. В. Профессиональный язык шахтеров Кемеровской области (терминология и жаргон): Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Кемерово : 2005. 221 с.
57. Пронина Р. Ф. Перевод английской научно-технической литературы. Р. Ф. Пронина. М. : Высшая школа, 1986. 175 с.
58. Прохорова В. Н. Термінологія (лексико-семантична освіта). М. : МГУ, філологічний факультет, 1996. 125 с.
59. Реформатський А. А. Вступ до мовознавства. М. : Аспект Пресс, 1999. 536 с.
60. Реформатський А. А. Що таке термін і термінологія? Питання термінології. М. : 1961. С. 49-51.

61. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Я. И. Рецкер. М. : Международные отношения, 1974. 216 с.
62. Слепович В. С. Перевод (английский – русский). Учебное пособие. В. С. Слепович. – Минск : Тетра Системс, 2009. 336 с.
63. Ступин В. А. Терминологическая структура. Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. Ч. II. М. : 1971. С. 74–77.
64. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. М. : Наука, 1989. 246 с.
65. Сухачова Н. С. Особливості перекладу термінів англійської терміносистеми менеджменту. Полтава : ПУЕТ, 2017. 5 с.
66. Татаринев В.А. История отечественного терминоведения: В 3 т. Т. 2. Направления и методы терминологических исследований: Очерк и хрестоматия. М. : Московский Лицей, 1995. 334 с.
67. Татаринев В. А. Теория терминоведения: у трех томах. Т. 1: Теория термина: история и современное состояние. М. : Московский лицей, 1996. 311 с.
68. Толикина Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина. Лингвистические проблемы научнотехнической терминологии. М. : Наука, 1970. С. 53–67.
69. Чіпа І. М. Спеціальна та термінологічна лексика підмови морських спеціальностей (підводний флот) : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. СПб., 2002. 267 с.
70. Чунтомова Ю. А. Англійська транспортна термінологія: Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. М., 2004. 166 с.
71. Шайкевич А.Я. Введення в лінгвістику. М. : Видавничий центр «Академія», 2005. 400 с.
72. Шумайлова М. С. Актуальні проблеми розвитку і функціонування термінології Інтернет в німецькій мові: Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Омськ : 2005. 193 с.
73. Щербина С. И. К вопросу о терминологической синонимии. История, диалекты, современность: Сб. науч. трудов. М. : Моск. пед. университет, 2000. Вып. II С. 105–109.
74. Jackson H., Amvela E.Z. Words, Meaning and Vocabulary : An introduction to modern English lexicology. Second edition. Continuum, London, New York, 2007. 248 p.
75. Encyklopedia jezykoznawstwa ogolnego. Wyd. 2, red. K. Polanski. Wroclaw : Ossolineum, 1999. 732 p.

76. Lachur Cz. Zarys jezykoznavstwa ogolnego. Opole : 2004. 320 p.
77. Lyons J. Wstep do jezykoznavstwa. PWN, Warszawa : 1976. 592 p.
78. Malczewski J. Szkolny słownik nauki o języku. BGW. Warszawa : 1993. 273 p.
79. Ten Hacken P. Indeterminacy in terminology and LSP: a Review. 2007. 236 p.
80. Weinsberg A. Jezykoznavstwo ogolne. PWN, Warszawa : 1993. 292 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

81. American Heritage Dictionary of the English Language. 3-d ed. Boston : Houghton Mifflin, 2009. 2184 p.
82. Chambers's Etymological Dictionary of the English Language. L. : Elibron Classics Replica Edition, 2005. 611 p.
83. Collins English Dictionary. 6-th ed. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2003. 1791 p.
84. Collins Essential English Dictionary. 6-th ed. Glasgow : Harper Collins Publishers, 2006. 1888 p.
85. Dictionary of American Business / ed. by P. H. Collin, R. Martinez, C. Weiland. Teddington : Peter Collin Publ., 2000. 413 p.
86. Dictionary of Marketing. 2-nd ed. Teddington : Peter Collin Publ., 1996. 223 p.
87. Longman Business English Dictionary. Harlow : Longman, 2000. 533 p.
88. Longman Dictionary of Contemporary English : with New Words Supplement. Barcelona: Pearson Edition Limited, 2001. 1691 p.

